

Historijsko-geografski razvoj otoka Hvara

Kovačević, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:263191>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Marin Kovačević

Historijsko–geografski razvoj otoka Hvara

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku

Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

radi stjecanja akademskog zvanja

magistra edukacije geografije

Zagreb

2018.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija

Geografija; smjer: nastavnički

pri Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,

pod vodstvom doc. dr. sc. Ivana Zupanca

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Historijsko–geografski razvoj otoka Hvara

Marin Kovačević

Izvadak: Naseljen još od prapovijesnih vremena, otok Hvar pogodno je mjesto za preplitanja raznih kultura tijekom povijesti. Burne promjene vlasti ostavile su trag po cijelom otoku. Razvoj otočnih naselja ovisio je o položaju Hvara u vladajućem sustavu. Promjena položaja od pogodnog usred jadranskih trgovačkih puteva pa do perifernog položaja u 19. i 20. stoljeću doveli su do oblikovanja otočnog sustava naselja kakav je dan danas. U ovom radu analizira se historijsko–geografski razvoj otoka Hvara preko glavnih historijsko–geografskih faktora uz pomoć analize stručne literature, statističkih podataka i kartografskih izvora.

59 stranica, 19 grafičkih priloga, 36 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: otok Hvar, historijsko–geografski razvoj, otočna izolacija, prometni položaj

Voditelj: doc. dr. sc. Ivan Zupanc

Povjerenstvo:

Tema prihvaćena: 8. veljače 2018.

Rad prihvaćen:

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Master Thesis

Faculty of Science

Department of Geography

Historical–geographical development of island of Hvar

Marin Kovačević

Abstract: Populated since ancient times, island of Hvar is suitable place for overlapping cultural differences throughout history. Violent changes in governing left a distinctive mark on the whole island. Development of island's settlements depended on Hvar's momentary location inside the governing system. From favourable location between Adriatic's trade routes to peripheral location in 19th and 20th century led to forming the island's settlement network in the shape as nowadays. This paper analyses historical–geographic development of island of Hvar through main historical–geographic factors based on scientific literature, statistic data and cartographic sources.

59 pages, 19 figures, 0 tables, 36 references; original in Croatian

Keywords: Island of Hvar, historical–geographical development, island isolation

Supervisor: Ivan Zupanc, PhD, Assistant Professor

Reviewers:

Thesis submitted:

Thesis accepted: February 8th 2018.

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1 Prostor istraživanja	1
1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja	2
1.3. Metodologija rada	3
2. Prirodnogeografski čimbenici otoka Hvara.....	5
2.1. Geološko-geomorfološka obilježja otoka Hvara	5
2.2. Hidrogeografski elementi	7
2.3. Klimatske značajke otoka Hvara	7
2.4. Biogeografska obilježja otoka Hvara	8
3. Povijesni razvoj otoka Hvara	9
3.1. Otok Hvar u prapovijesti	9
3.2. Hvar u antici	11
3.2.1. Gospodarstvo otoka Hvara u antici	12
3.2.2. Stanovništvo i naselja u antici	14
3.3. Otok Hvar od pada Zapadnog Rimskog Carstva do 1420. godine	15
3.3.1. Gospodarstvo otoka Hvara od pada Zapadnog Rimskog Carstva do 1420. godine 19	
3.3.2. Stanovništvo i naselja otoka od pada Zapadnog Rimskog Carstva Hvara do 1420. godine	20
3.4. Hvar od 1420. godine do 19. stoljeća	21
3.4.1. Gospodarstvo Hvara od 1420. godine do 19. stoljeća	25
3.4.2. Stanovništvo i naselja Hvara od 1420. godine do 19. stoljeća	26
3.5. Hvar u 19. stoljeću	31
3.5.1. Gospodarstvo Hvara u 19. stoljeću	33
3.5.2. Stanovništvo i naselja otoka Hvara u 19. stoljeću	34
4. Otok Hvar u 20. stoljeću	40
4.1. Hvar u 20. stoljeću	40
4.2. Gospodarstvo otoka Hvara u 20. stoljeću	42
4.3. Stanovništvo i naselja otoka Hvara u 20. stoljeću	44
5. Otok Hvar u 21. stoljeću	52
5.1. Recentni razvoj otoka Hvara	52
5.2. Budući razvoj otoka Hvara	54
6. Zaključak	57
Popis literature i izvora	VII
Popis slika	X

Popis priloga..... XI

1. Uvod

Jedan od najpoznatijih hrvatskih otoka u svijetu je otok Hvar. Otok čija povijest seže još prije prvih civilizacija danas je poznat kao turistički biser. U ovom radu se promatraju odnosi između povijesnih i geografskih čimbenika koji su vodili put Hvara od male grčke kolonije do svjetski popularne turističke destinacije.

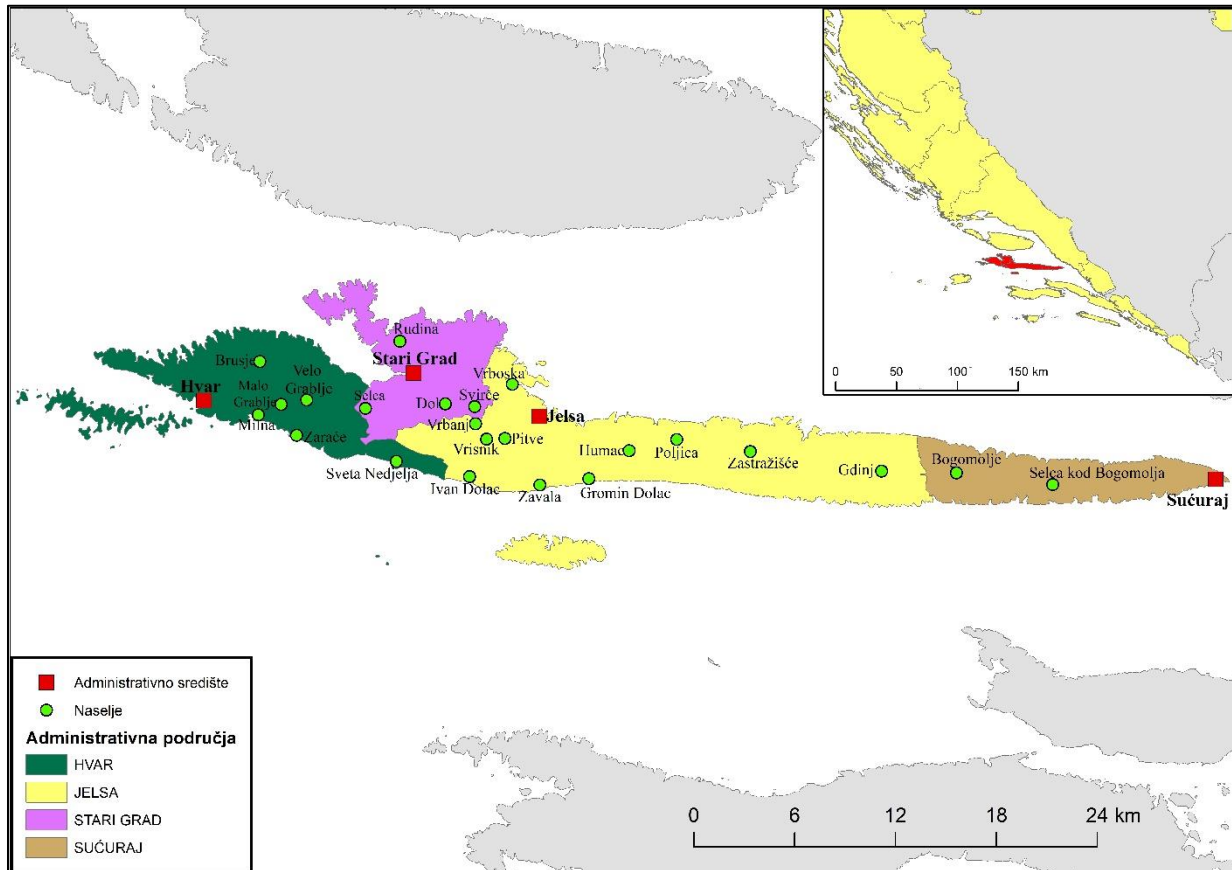
Promjenama vlasti, a time i službenih jezika kroz povijest, nije moguće s potpunom točnošću utvrditi korijen imena otoka Hvara. Hrvatsko ime „Hvar“ svoj korijen vuče iz stare grčke kolonije Pharos koji se slavenizacijom transformirao u riječ Hvar. Tijekom povijesti, otok je bio pod velikim utjecajem talijanskog jezika i kulture preko vlasti Mlečana i kasnije Kraljevine Italije. Talijansko ime za otok Hvar je „Lesina“. Postoji nekoliko teorija o imenu Lesina. Glavna teorija su da je ime nastao kao direktan prijevod talijanske riječi za šilo zbog oblika otoka. Međutim, uz tu teoriju, postoji teorija da ime Lesina potiče od slavenske riječi „Les“ što u prijevodu znači drvo i riječi „Lesna“ što znači šumovita. Prema toj teoriji, ime Lesina bi označavao talijaniziranu slavensku riječ „Lesna“. Prema ostalim teorijama, korijen talijanskog imena je proizašao iz grčke mitologije. Naime, božica Demetra, čiji epiteti su Eleusinia i Faria, tijekom povijesti su se oblikovali kao ime Lesina koji se zadržao do današnjeg dana (Tomasović, 2014). Sva prethodna nagađanja o korijenu imena otoka dokazom su bogate duhovne, materijalne i kulturne baštine koja je posljedica povijesnih preplitanja na otoku i njegovoj okolini.

1.1 Prostor istraživanja

U ovom diplomskom radu promatrani prostor istraživanja je otok Hvar sa svim naseljima (sl. 1). Otok je podijeljen na četiri jedinice lokalne samouprave s pridruženim okolnim otocima Šćedro i Zečevo te Paklinskim arhipelagom, a administrativno pripada Splitsko-dalmatinskoj županiji. Smješten je u južnome dijelu hrvatskog primorja i pripada srednjodalmatinskoj otočnoj skupini uz Brač, Šoltu i Vis. Najduži je hrvatski otok s dužinom od 68 kilometara, te četvrti otok po površini s 297,4 kvadratnih kilometara. Hvar ima dugu obalnu liniju od 270 kilometara i indeks razvedenosti iznosi 4,14 (Mamut i Cirjak, 2017). Veći indeks razvedenosti od Hvara imaju samo Dugi Otok i Pag, a s čime je povezan velik broj uvala i zaljeva koji su kasnije valorizirani u turističke svrhe.

Vremenski obuhvat ovog istraživanja počinje pojavom prvih stanovnika otoka Hvara i nastavlja se analizom povijesnih razdoblja sve do današnjeg dana.

Sl. 1. Administrativna podjela otoka Hvara

Izvor: Izradio autor

1.2. Pregled dosadašnjih istraživanja

O povijesti otoka Hvara napisano je mnogo radova. Radovi su uglavnom deskriptivni i ne bave se uzročno-posljedičnim vezama između povijesnih i geografskih faktora. Primjeri takvih radova su zbornik radova Otok Hvar te knjiga Hvar: ljudi – mjesta – sudbine. Osim radova koji prostorno obuhvaćaju cijeli otok, sama naselja otoka Hvara često su tema znanstvenih članaka i knjiga. Također se obrađuju na deskriptivan način, uz iznimku radova koji se bave urbanističkim razvojem određenih naselja poput grada Hvara i Starog Grada.

Dosadašnjih istraživanja s teorijskog aspekta nema mnogo. U domaćoj historijsko-geografskoj literaturi važan je znanstveni rad Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline (Šterc i Komušanac, 2010), u kojem autori razmatraju definiciju i položaj historijske geografije unutar geografije kao znanosti te vezu s ostalim znanostima. Uz taj rad, potrebno je naglasiti važnost knjige Historijska geografija Hrvatske (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš,

2015) koji produbljuju definiciju historijske geografije te definiraju glavne historijsko–geografske čimbenike koji su promatrani tijekom izrade ovog rada.

1.3. Metodologija rada

Ovaj rad osvrnut će se na uzročno–posljedične veze između historijsko–geografskih faktora koji su utjecali na razvoj otoka Hvara, unutarotočne i izvanotočne migracije te nastanak, širenje i jačanje otočnih naselja. Rad se temelji na pregledu znanstvene literature, usporedbi karata, satelitskih snimaka i analizi statističkih podataka. Uz prethodno navedene izvore, koristit će se vlastito znanje i iskustvo autora ovog diplomskog rada. Za analizu satelitskih snimaka i karata koristit će se program Arc GIS, a statistički podaci bit će prikazani u grafičkim priložima uz pomoć MS Excela.

Za ovaj rad bitno je definirati historijsku geografiju kao znanstvenu disciplinu. Historijska geografija je fundamentalna znanstvena disciplina u okviru geografije koja se bavi preplitanjem povijesnih zbivanja i geografskih faktora u geoprostoru, to jest u prostorno–vremenskom kontinuumu (Šterc i Komušanac, 2010). Glavne historijsko–geografske faktore utjecaja može se podijeliti na: prirodne (geološko–geomorfološka obilježja, hidrogeografski elementi, klimatske značajke, biogeografske pojedinosti), povijesne i političke (događanja koja utječu na promjene granica poput ratova, revolucija i ostalih sukoba te promjene u administrativno političkoj organizaciji prostora), socioekonomski (oblik vlasništva nad zemljom, sustav naselja, gospodarska struktura stanovništva) i civilizacijski (intelektualni i biološki potencijal društva, ovisnost o tehnologiji i sklad s prirodnom sredinom) (Glamuzina i Fuerst–Bjeliš, 2015). Razlika između povijesti i historijske geografije nalazi se u promatranju prethodno spomenutih faktora utjecaja na prostor. Povijest kao znanost ne definira odnose i veze prirodne sredine s društvenom nadogradnjom ne predviđa modele daljnjeg razvoja tih odnosa te ne projicira moguće promjene između prirodne osnove i društvene nadogradnje (Šterc i Komušanac, 2010). Svima je poznata uzrečica „Povijest se ponavlja“, a upravo tim ponavljanjem povijesnih događanja se bavi historijska geografija da bi se izbjegle negativne posljedice toga ponavljanja.

1.4. Ciljevi i hipoteze rada

Cilj rada je promatrati i analizirati historijsko–geografske faktore utjecaja koji su vezani uz otok Hvar.

Svakom istraživanju potrebne su određene hipoteze koje služe kao vodilje istraživanja. S tom svrhom donesene su sljedeće hipoteze na temelju proučavanje literature i vlastitog iskustva autora.

H1: Zbog dugotrajne neprekidne naseljenosti otoka Hvara, antropogeni utjecaj jako je vidljiv u pejzažu otoka Hvara.

H2: Glavni faktor utjecaja koji je imao vodeću ulogu za historijsko–geografski razvoj otoka Hvara bio je prometni položaj otoka.

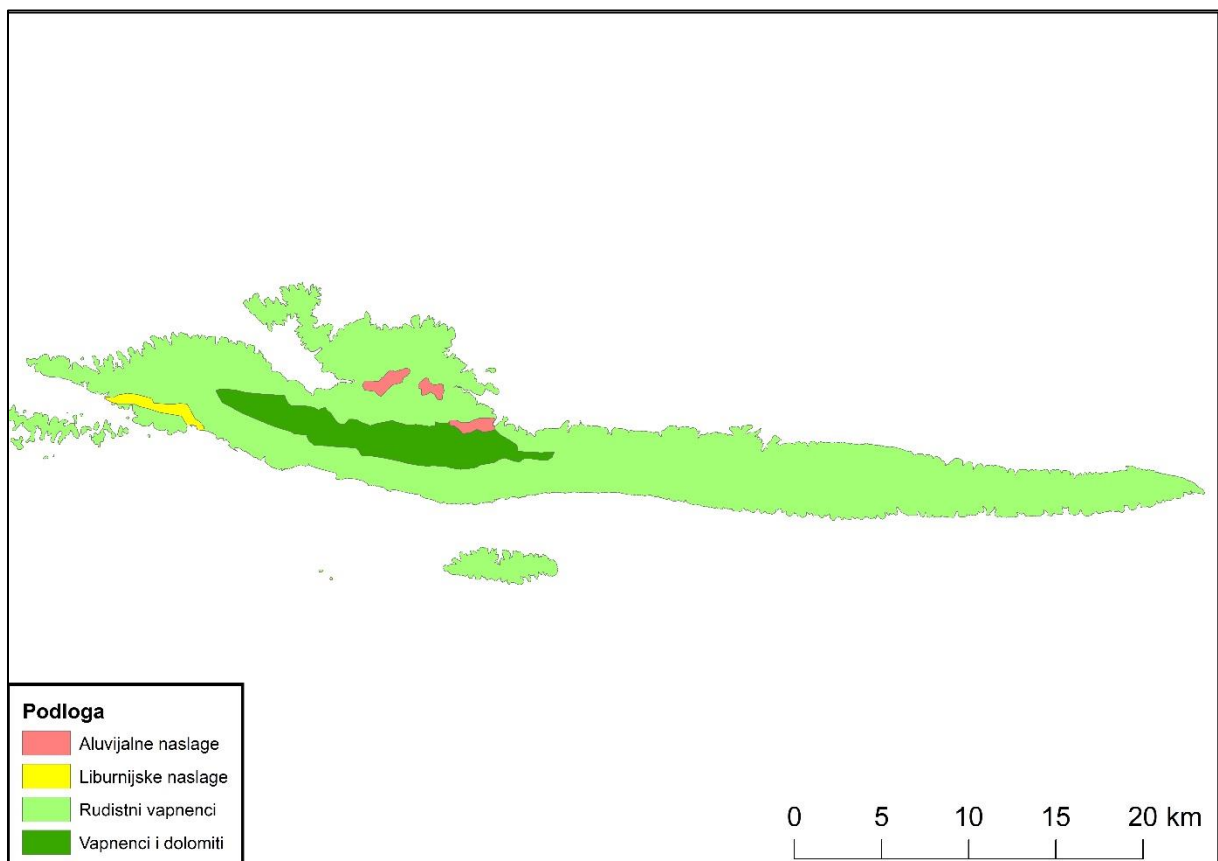
H3: Povijesni faktori odigrali su najveću ulogu u formiranju današnjeg sustava naselja otoka.

2. Prirodnogeografski čimbenici otoka Hvara

U ovom poglavlju analizirat će se prirodnogeografski čimbenici otoka Hvara poput geološko–geomorfoloških obilježja, hidrogeografskih elemenata, klimatskih značajki i biogeografskih pojedinosti.

2.1. Geološko-geomorfološka obilježja otoka Hvara

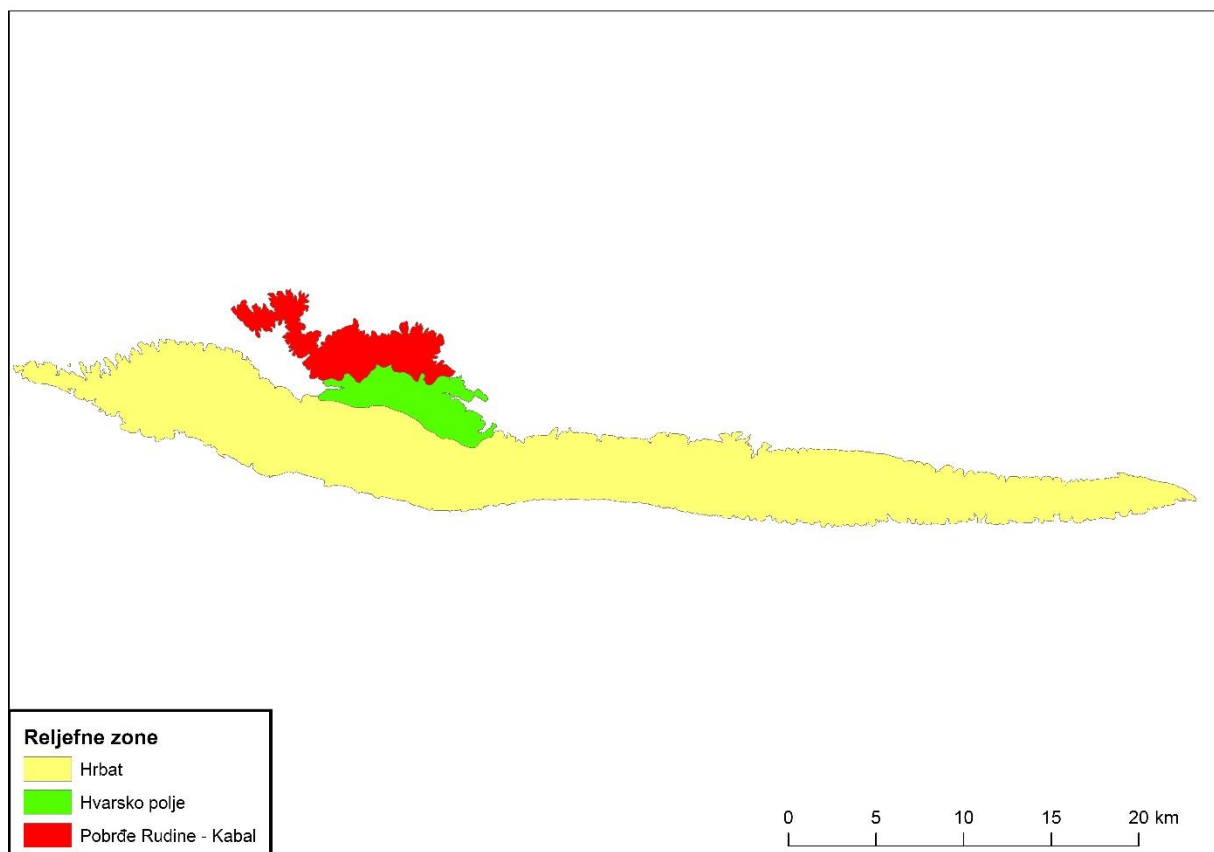
U geološkoj osnovi otoka Hvara prevladavaju mezozojske karbonatne stijene, točnije rudistni vapnenci gornjokredne starosti koji izgrađuju najveći dio otoka te dolomiti i vapnenci donjokredne starosti koji izgrađuju viša područja u središnjem dijelu otoka (sl. 2). Osim mezozojskih naslaga, na Hvaru se nalaze nekoliko flišnih i aluvijalnih područja. U okolici grada Hvara nalaze se flišne naslage i liburnijske naslage, nastale miješanjem vapnenaca i ugljena, eocenske starosti. Geološki najmlađe naslage nalaze se između naselja Jelse i Starog Grada smještene na sjevernoj padini najvišeg uzvišenja otoka. To su aluvijalne naslage nastale fluvijalnim i padinskim akumulacijama početkom holocena (Mamut i Cirjak, 2017).

Sl. 2. Geološka osnova otoka Hvara

Izvor: Mamut i Cirjak, 2017

Otok Hvar, kao i ostali srednjodalmatinski otoci potopljena je bora Vanjskih Dinarida čija je antiklinala ostala iznad razine mora nakon posljednje transgresije mora prije 11 700 godina. Otok odlikuje pružanje u smjeru zapad – istok te se tim smjerom i sužava. Reljefno promatrajući, otok Hvar može se podijeliti na tri glavne reljefne cjeline. Najveća reljefna cjelina otoka je hrbat koji se proteže glavnom antiklinalom duž otoka. Hrbat odlikuje velika vertikalna raščlanjenost te je tektonski najizdignutija cjelina otoka. Središnji dio hrpta je ujedno i najviša uzvisina otoka koja se prema istoku spušta. Najveće uzvisine obilježavaju usječene udoline V oblika koje predstavljaju tragove fluvijalno-derazijskih procesa u prošlosti (Bognar, 1990). Sljedeća reljefna cjelina je Hvarsko polje. Hvarsko polje smješteno je na sjevernim padinama glavne uzvisine te je hipsometrijski gledano nizina (0 – 200 m/nvm) s najblažim nagibima (0 - 2°). Polje je nastalo denudacijom antiklinale Stari Grad – Vrboska (Mamut i Cirjak, 2017). Hvarsko polje najplodniji je dio otoka i najpogodnije područje za naseljavanje i gospodarsku valorizaciju. Sastoji se od dva manja polja, starogradskog i jelšanskog. Posljednja veća reljefna cjelina je pobrđe Rudine – Kabel, područje koje obuhvaća sjeverni poluotok Kabel. Pobrđe je nastalo kao antiklinala bore koja se uzdignula tijekom alpske orogeneze te je zaravnjena do 100 mnv fluvijalnim, padinskim i korozijskim procesima (Bognar, 1990).

Sl. 3. Reljefne zone otoka Hvara

Izvor: Bognar, 1990

Pedološka obilježja otoka Hvara slična su geološkoj osnovi. Zbog visoke propusnosti karbonatnih stijena prevladavaju smeđa tla s visokom stjenovitošću koja imaju mali proizvodni potencijal. Smeđa tla zauzimaju 56 % otoka. Sljedeća pedološka skupina su antropogena tla koja zauzimaju 30 % otoka. Visok udio antropogenih tala na tako malom području pripisuje se dugoj i intenzivnoj tradiciji poljoprivrede na otoku. Od ostalih pedoloških skupina značajna je vapnenačko–dolomitna crnica koja je slabije iskorištena unatoč dobrom proizvodnom potencijalnu. Uzrok tome su opasnosti od erozije vodom na padinama te jako izražen nagib u području u kojem prevladava vapnenačko–dolomitna crnica (Mamut i Cirjak, 2017).

U slučaju otoka Hvara, geološko–geomorfološka obilježja bila su presudna u organizaciji prvobitnog sustava naselja na otoku. Rubovi plodnih područja bili su prvim mjestima za uspostavu naselja većeg značenja. Ta tvrdnja može se potvrditi položajem prvog naselja na otoku, starogrčke kolonije Pharos koja se nalazi uz rub Starogradskog polja.

2.2. Hidrogeografski elementi

Na otoku Hvaru ne postoje stalni nadzemni tokovi zbog dva glavna razloga. Prvi razlog je vrlo propusna karbonatna podloga, a drugi razlog je neravnomjerna raspodjela padalina. Karbonatne stijene, a pogotovo vapnenci uzrokuju poniranje vode osim u razdoblju najvećih padalina. Tijekom razdoblja najvećih padalina, u području Hvarskog polja javljaju se povremeni tokovi zbog jakog nagiba na sjevernoj strani Svetog Nikole. U slučajevima vrlo velikih padalina moguće je i stvaranje bujica u području naselja Dol i Vrbanj koji su smješteni na višim predjelima Hvarskog polja. Zbog sezonskog režima padalina, svi tokovi ovise o hidrološkim prilikama te se u nižim nadmorskim visinama javljaju i bočati izvori vode.

Najvažniji hidrogeografski element otoka Hvara je more koje ga okružuje. Jadransko more u području hvarskog akvatorija ima mjesečnu površinsku temperaturu od 12 °C zimi do 24 °C ljeti. Zimi je moguća pojava izotermije mora (pojave izjednačavanja temperature mora na površini i dnu). Prosjek saliniteta hvarskog akvatorija iznosi 38,2 promila te odgovara prosječnoj vrijednosti Jadrana. Srednja prozirnost u akvatoriju iznosi 20 do 25 metara.

2.3. Klimatske značajke otoka Hvara

Na Hvaru, kao i ostalim srednjodalmatinskim otocima, prevlada umjereno topla kišna klima s vrućim i suhim ljetima poznatija kao sredozemna klima (Csa). Značajke sredozemne klime su srednje mjesečne temperature najtoplijeg mjeseca više od 22 °C, srednje mjesečne temperature

najhladnijeg mjeseca između 4 i 10 °C. Hvar sa srpanjskom temperaturom od 25 °C i siječanjskom temperaturom od 9 °C ne odstupa od vrijednosti sredozemne klime. Godišnji prosjek padalina za Hvar iznosi 706 mm. Hod padalina je izrazito sezonalan. Vrhunac padalina na Hvaru je u hladnijem dijelu godine, točnije u studenom i prosincu kada padne 90 mm padalina mjesečno. Tijekom ljetnih mjeseci padne 106,7 mm padalina, a najsuši mjesec je srpanj s prosječnih 20,6 mm padalina (Mamut i Cirjak, 2017). Takav hod padalina je negativno utjecao na život ljudi i gospodarski razvoj otoka. Nedostatak padalina i visoke temperature tijekom ljeta povezuju se s učestalim požarima tijekom ljetnih mjeseci. Osim požara, sezonski hod padalina negativno utječe na razvoj poljoprivrede te je sve do nedavno kočio razvoj turizma.

Na najvišim područjima otoka sredozemna klima s vrućim ljetima (Csa) prelazi u sredozemnu klimu s toplim ljetima (Csb) te manje temperature donose više padalina u sušnom ljetnom razdoblju. Ta razlika u padalinama vidljiva je u biljnom pokrovu viših dijelova otoka.

2.4. Biogeografska obilježja otoka Hvara

Na otoku Hvaru prevladava eumediteranska vegetacija šume crnike i dalmatinskog bora. Uz eumediteransku vegetaciju, na Hvaru se nalaze šume alepskog bora i šume gluhaćuše kao primjeri stenomediteranske vegetacije. Uz visoku vegetaciju, na Hvaru se javlja velik broj ljekovitog i aromatičnog bilja. Visoka vegetacija je danas degradirana u makiju na istočnoj strani otoka, pokraj naselja Brusje na sjevernom poluotoku Kabel te uz obalni pojas duž otoka. Glavni uzrok degradacije šume u makiju je tisućljetna prisutnost čovjeka koji koristi drvo kao građevni i ogrjevni materijal. Daljnja degradacija makije dovodi do pojave gariga, niske grmolike vegetacije, a degradacijom gariga nastaju kamenjarski pašnjaci (Cvitanović, 1995). Degradacija prirodne vegetacije je vidljiv primjer antropogenog utjecaja na prostor.

U slučaju zanemarivanja antropogenog utjecaja, na Hvaru se može razlikovati tri vegetacijska pojasa prema vertikalnoj raščlanjenosti. Prvi pojas obuhvaća svu vegetaciju do 350 mnv te bi se u tom pojasu javljala vegetacija zapadnog Sredozemlja. Drugi pojas bi obuhvaćao područje između 350 i 500 mnv te bi imao vegetaciju sjevernog Sredozemlja. Treći pojas koji obuhvaća područja iznad 500 mnv imao bi vegetaciju primorskih Dinarida što potvrđuje teoriju o srednjodalmatinskim otocima kao vrhovima Vanjskih Dinarida (Mamut i Cirjak, 2017).

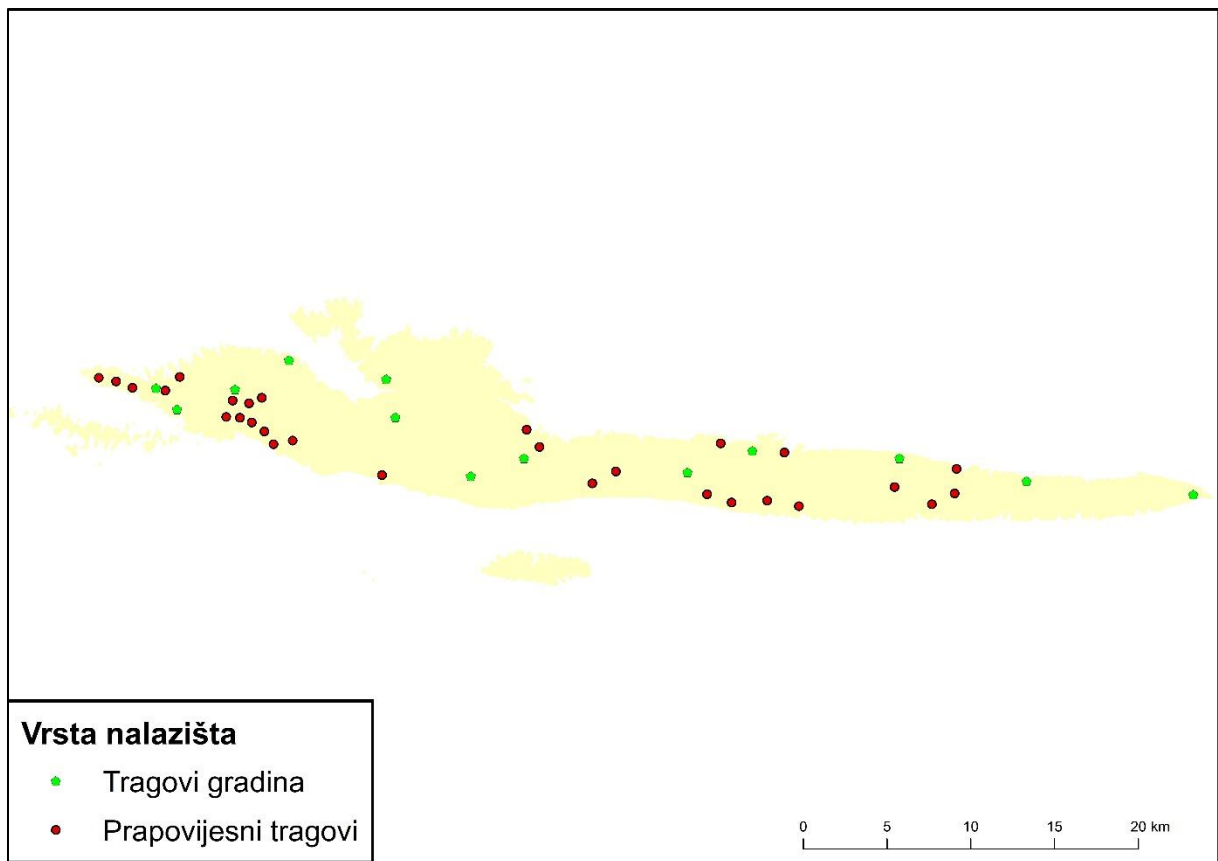
3. Povijesni razvoj otoka Hvara

U ovom poglavlju slijedi analiza povijesnog razvoja otoka Hvara. Analiza će obuhvaćati razdoblje od početka naseljenosti u prapovijesti pa sve do početka 20. stoljeća. Vremenski obuhvat će biti podijeljen na nekoliko razdoblja koja su određena prema administrativnoj vlasti pod koju je spadao otok Hvar.

3.1. Otok Hvar u prapovijesti

Prvi tragovi ljudi na Hvaru datiraju iz neolitika, stoga se arheološki dokazi pripisuju hvarskoj neolitičkoj kulturi. Glavni tragovi koji su ljudi ostavljali u neolitiku su promjene u okolišu i vegetaciji. Tragovi u prostoru bili su posljedica ekstenzivnog stočarstva i paljevinskog ratarstva (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Otok je bio gusto naseljen za vrijeme neolitika. Fizički tragovi koji su preostali iz neolitika su bile grobnice koje su napravljene slaganjem kamenja preko mrtvaca. Takve grobnice su nazvane gomile. Na otoku se nalazi velik broj prapovijesnih nalazišta od kojih su najznačajnije Grapčeva špilja, Markova špilja i špilja Pokrivenik (sl. 4). Sjeverna strana otoka nije bila naseljena zbog prirodne barijere unatoč plodnoj podlozi koja se nalazi na tom području. Primjeri pronađenih arheoloških dokaza su kameno i koštano oružje i oruđe, keramički ostaci te zidne slike pronađene u špiljama. Neolitički starosjedioci bavili su se uzgojem ovaca i koza koje su pripitomili, ratarstvom te lovom (Zaninović, 1995). Zbog male gustoće naseljenosti, svega pet stanovnika po kilometru kvadratnom i mirnom načinu života, na Hvaru nisu pronađena utvrđena naselja. Hvarska neolitička kultura razvijala se između 4. i 2. tisućljeća prije Krista. Razvoj kulture prekinut je masovnom selidbom indoeuropskih naroda s područja Istočne Europe i Azije prema zapadu. Iliri, za koje se smatra da su prekinuli razvoj hvarske neolitske kulture, potomci su doseljenih indoeuropskih naroda koji su stigli krajem 3. tisućljeća prije Krista (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

Sl. 4. Gradine i prapovijesni tragovi na otoku Hvaru

Izvor: Novak, 1955 i Zaninović, 1995

Burne promjene uslijedile su doseljavanjem indoeuropskih naroda. Pridošli narodi poznavali su tehnologiju obrade metala te su metalno oruđe i oružje koristili u svakodnevnom životu. Bolja tehnološka razvijenost doseljenika i pacifistički način života starosjedioca omogućili su Indoeuroljanima brza i laka osvajanja prilikom migracije a budući su bili izrazito stočaski narod, bile su im bile potrebne velike površine za razvoj stočarstva (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). S tim osvajanjima gubi se velik dio tragova hvarske neolitičke kulture. Doseljavanjem indoeuropskih naroda javljaju se prva naselja. Primjer takvih naselja naziva se gradina. Gradine su bila naselja koja su smještena na uzvisinama zbog lakše obrane od potencijalnih napadača. Na području Hrvatske, najviše gradina je zabilježeno u unutrašnjosti Istre, Lici i Ogulinsko–plašćanskoj udolini. Uzrok tome je konfiguracija reljefa tog područja (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Indoeuropski narod koji je naselio hrvatske prostore su Iliri. Iliri kao i ostali indoeuropski narodi nisu imali pisanu povijest stoga nije lako utvrditi odvijanje povijesti. Na području otoka, Iliri su ostavili nekoliko arhitektonskih tragova, ali je većina njih uništena tijekom vremena. Prema Novaku (2006) na otoku je dosad istraženo 13 gradina. Najbolji primjerak gradine na otoku je u blizini naselja Jelsa. Riječ je o gradini Tor s koje je

promatrano cijelo područje Hvarskog polja (Novak, 2006). Uz gradinu Tor, ostatke gradine na otoku Hvaru nalazimo na području današnjeg grada Hvara, na mjestu tvrđave „Španjola“ (Rajčić, 2006). Ostatci drugih gradina vidljivi su na području poluotoka Kabel te u okolini naselja Jelsa. Prema rimskim povjesničarima, prvi sukobi Ilira s kolonizatorima odvijali su se upravo na otoku Hvaru te je položaj tih gradina dokaz neprijateljskih odnosa između grčkih i rimskih kolonizatora i ilirskih starosjedioca.

Način života Ilira je znatno utjecao na položaj gradina kao prvih naselja na otoku Hvaru. Kako su bili ratoboran narod čije se gospodarstvo temeljilo na stočarstvu, naseljavali su brdovita uzvišena područja otoka te su takav prostorni raspored stanovništva iskoristili Grci za osnivanje jedne od najstarijih antičkih kolonija na istočnom Jadranu.

3.2. Hvar u antici

Jačanjem grčkih polisa na Sredozemlju, bilo je pitanje vremena kad će svoju mrežu gradova – država prenijeti na područje istočnog Jadrana. Prva grčka kolonija koja je nastala na području Hrvatske je Issa na otoku Visu 397. godine prije Krista. Premda je starogrčka ekonomija ovisila o trgovini, javlja se potreba za širenjem trgovačkih postaja na ostale jadranske otoke i obalu. Tako 385. godine prije Krista, kolonisti s otoka Parosa osnivaju grčku koloniju Pharos na otoku Hvaru (Novak, 1960). Kolonija Pharos smještena je na zapadnom dijelu reljefne cjeline Hvarsko polje, na samom rubu Starogradskog polja. Prvih nekoliko desetljeća nakon osnivanja kolonije, Pharos je imao političku i vojnu pomoć Sirakuze, koja je bila najjače starogrčko uporište na zapadnom Mediteranu. Vojna pomoć je često stizala s Isse kao najjače kolonije na istočnoj obali Jadrana. Prvi zabilježeni sukob između Ilira i grčkih kolonizatora dogodio se na otoku Hvaru. Starosjedioci Hvara, uz pomoć Ilira s područja makarskog primorja, pokušali su 384. godine prije Krista uništiti novoosnovanu koloniju Pharos. Pharani tada pozivaju svoje saveznike koji s Visa dolaze i brane Pharos (Novak, 1960). Posljedica ilirskog poraza je protjerivanje Ilira na istočnu stranu otoka Hvara. Na mjestu stare ilirske gradine u okolini Hvara, Pharani podižu novu koloniju Dimos/Dimale. Ta kolonija će kasnije prerasti u današnje naselje Hvar (Rajčić, 2006). Grčke kolonije Issa i Pharos osamostaljuju se 350. godine prije Krista zbog slabljenja moći Sirakuze nakon smrti Dionizija I. Nakon osamostaljenja, Issa je nastavila s kolonizacijom istočnog dijela Jadrana i podigla nove kolonije Lumbardu na Korčuli, Tragurion (današnji Trogir) i Epetion (današnji Stobreč) (Novak, 1960).

Mirnu kolonizaciju prekida prostorno širenje nove ilirske države pod vladavinom Pleutera. Pleuter osvaja Pharos 235. godine prije Krista. Pharos tada nije uništen jer su Pharani pristali na plaćanje odštete. Nakon smrti Pleutera, na čelo ilirske države dolazi kraljica Teuta koja

osvaja posljednju grčku koloniju Issu. Hvar, kao i ostali srednjodalmatinski otoci, služili su kao pomorske baze za ilirsko gusarenje južnim Jadranom. Glavne mete ilirskih gusara bili su rimski trgovci. Iako je Rim poslao izaslanstvo da bi započeli pregovore o sigurnoj plovidbi rimskih trgovaca, Teuta je odbila izaslanstvo te je započela prvi sukob između Rimljana i ilirske države. Na kraju tog sukoba, Iliri su poraženi i prisiljeni na plaćanje danka Rimskom Carstvu. Teuta je ostala na vlasti ilirske države, ali je izgubila svoje posjede na istočnoj obali Jadrana. Rim je darovao otok Hvar i nekoliko okolnih otočića Demetriju Hvaraninu kao nagradu u potpori protiv Ilira. Nakon nekoliko godina, Demetrije Hvaranin je imao želju za širenjem teritorija pod svojom upravom. Demetrije je uspostavio savez s ilirskog kraljicom Teutom, koja se do tada oporavila od rimskog poraza te krenuo u osvajanje okolnih teritorija koji su bili pod rimskom upravom. U to vrijeme, Rimljani su bili s okupirani galskim ratovima te Demetrije i Teuta nisu očekivali jaki rimski protunapad. Unatoč tome, Rimljani su poslali svoju mornaricu prema Hvaru te u nekoliko bitaka porazili hvarsko-ilirsku vojsku. Kazna za Demetrijinu pobunu bilo je rušenje obrambenih zidina Pharosa i Dimosa, tada dva najveća naselja na otoku. Nakon rimsko-ilirskih sukoba, otok Hvar postaje periferno područje unutar rimske provincije Dalmacije pod upravom Salone kao upravnog središta provincije (Novak, 1960).

3.2.1. Gospodarstvo otoka Hvara u antici

Tijekom antike uspostavljena je prva stalna gospodarska djelatnost na otoku Hvaru. U prapovijesti, stanovnici su često selili u potrazi za novim obradivim površinama i životinjama za lov pa tako nije bilo trajne obrade zemljišta. Takav način života su preuzeli Iliri kojima je stočarstvo bila glavna gospodarska aktivnost.

Dolaskom Grka na otok Hvar javlja se uspostava organiziranog korištenja poljoprivrednog zemljišta. Grci su imali razvijenu prostornu organizaciju u svojim kolonijama. Svoju populaciju kontrolirali su iseljavanjem domicilnog stanovništva u novoosnovane kolonije. Odabir pogodnog mjesta za osnivanje grčkih kolonija birao se na temelju dva uvjeta. Svaka kolonija morala je biti na povoljnom trgovačkom položaju te odabrano mjesto moralo je imati uvjete za izgradnju luke. Uzroci toga bili su u glavnim gospodarskim aktivnostima antičke Grčke. U antičkoj Grčkoj, trgovina i pomorstvo bile su najrazvijenije gospodarske aktivnosti. Drugi uvjet pri odabiru pogodnog mjesta za osnivanje grčkih kolonija bio je plodno poljoprivredno zemljište. Poljoprivreda je služila kolonizatorima kao sredstvo proizvodnje dobara s kojima bi kasnije trgovali s ostalim kolonijama (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Kolonija Pharos na otoku Hvaru odličan je primjer potvrđivanja teorije o uvjetima odabira mjesta za nove kolonije. Antički Pharos uvučen je u kraj starogradske zaljeva te je postavljen na području niske obale

pogodne za gradnju luke. Položaj otoka Hvara na južnom dijelu Jadrana uključuje Hvar u tadašnje trgovačke tokove koji se odvijaju na istočnom Sredozemlju. Drugi uvjet također je zadovoljen jer je kolonija Pharos smještena na rubu najvećeg plodnog područja na otoku Hvaru, a arheološki ostaci dokazuju da su kolonizatori obrađivali većinu polja.

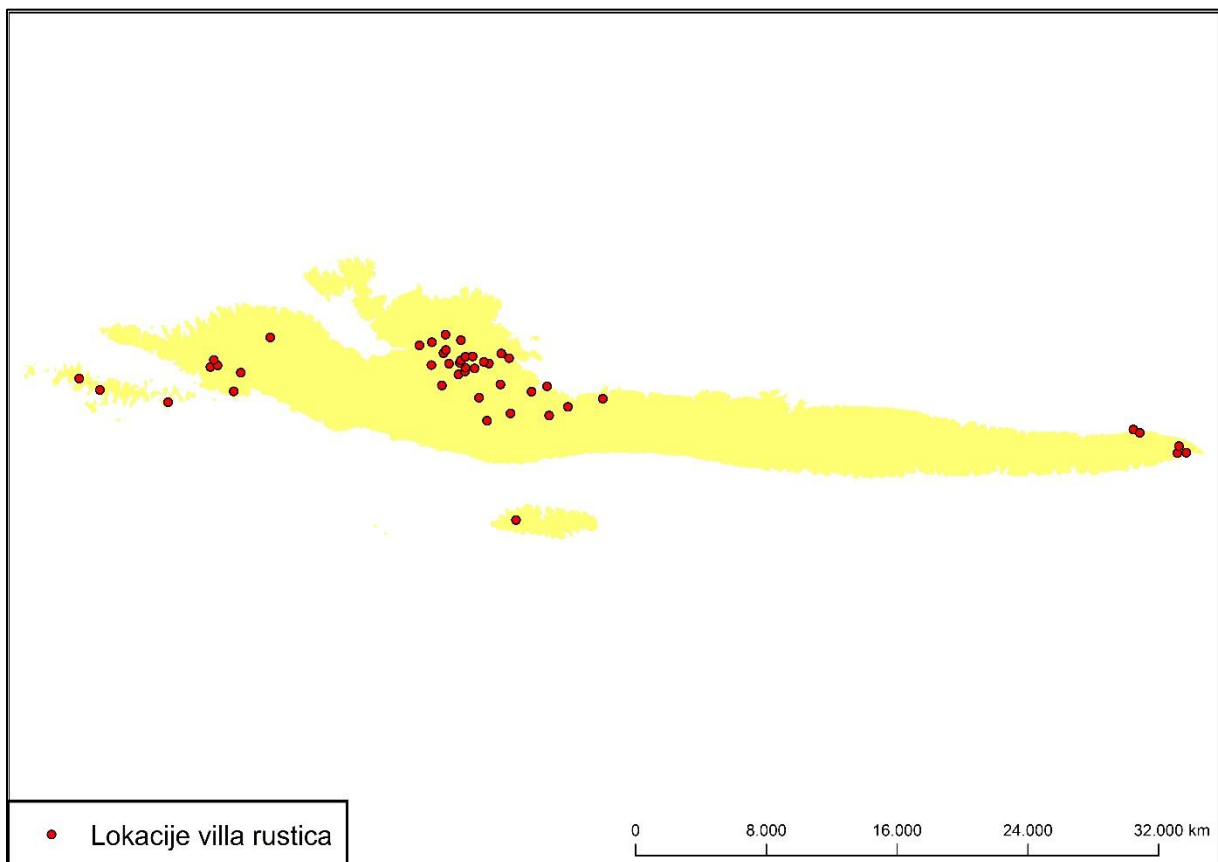
U antici, glavne gospodarske aktivnosti na otoku Hvaru bile su poljoprivreda i stočarstvo. Poljoprivreda se temeljila na uzgoju vinove loze te proizvodnji vina koje se kasnije izvozilo. Stočarstvo se temeljilo na uzgoju koza. Kozarstvo bilo je jako rašireno te je u određenom trenutku propisan broj koza po stočaru zbog najezde koza koje su uništavale autohtonu vegetaciju. Hvarska trgovina u antici bila je jako razvijena. Dokaz toj tvrdnji može se pronaći u kovanom novcu. Od svojeg osamostaljenja 350. godine prije Krista, kolonije Pharos i Issa počele su kovati svoj novac. Na pronađenim novčićima prikazane su glavne izvozne kulture poput glava koza i grozdova te su često prikazivani grčki bogovi (Novak, 1960). Na novčićima najčešće su otisnute glave Zeusa, Afrodite, Apolona i Dioniza što upućuje na nedostatak sekundarnih djelatnosti kao obrade ruda i metala u Pharosu. Gospodarski gledano, Pharos je bio znatno razvijen. Bila je to jedina grčka kolonija na Jadranu koja je tiskala vlastiti srebrni novac. Uz Pharos, kolonija Dimos kovala je svoje novčiće. Na novčićima pronađeni su slični motivi kao i u starogradskoj koloniji. To upućuje na sličnu izvoznu strukturu hvarskih kolonija. Razvijenost trgovine na hvarskim kolonijama vidljiva je u pronalasku novčića ostalih starogrčkih kolonija na Jadranu i ostatku Sredozemlja.

Nakon rimsko–ilirskih sukoba, cijeli otok pada u gospodarsku stagnaciju. Uzrok tome su glavni elementi prostorne organizacije. Rimljani su osvojene prostore organizirali za potrebe daljnjeg širenja svojeg carstva. Urbana mreža organizirana je na način upravljanja provincijama iz središta, što je za provinciju Dalmaciju bila Salona. Uz organizaciju prometne mreže, Rimljani su mnogo ulagali u razvoj prometnog sustava. Glavni cilj prometnog sustava bila je dostava namirnica i opreme rimskoj vojsci u pograničnom prostoru (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Tijekom rimske vladavine, otok Hvar imao je mali značaj zbog svojeg položaja u Rimskom Carstvu. Otok Hvar nije bio na granicama Carstva stoga nije bilo potrebe za velikom vojnom prisutnošću te bio je isključen iz glavnih trgovačkih tokova zbog svojeg položaja s obzirom na Rim i granična područja.

Rimljani su na svojim teritoriju provodili velike mjere agrarne politike. Mjere su uključivale zapljenu poljoprivrednih površina, parcelizaciju poljoprivrednih površina te dodjeljivanje parcela rimskim građanima. Velika novina u obradi zemljišta tijekom rimske vladavine bila je uključivanje domicilnog stanovništva u poljoprivredne aktivnosti. Za razliku od Grka koji nisu

imali gospodarsku interakciju sa domicilnim stanovništvom, Rimljani su koristili domicilno stanovništvo za poljoprivredne poslove (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

Novi odnos između pridošlog stanovništva i hvarskih starosjedioca doveo je do pojave *villa rustica*. *Ville rustice* su središnja imanja rimskih građana na kojima je uspostavljena proizvodnja tipičnih mediteranskih proizvoda poput maslinovog ulja i vina. Uz gospodarski značaj, *ville rustice* imale su ladanjski značaj te često su bile smještene u malim uvalama. Petrić (2001) pretpostavlja da se na području otoka Hvara nalazi približno stotinjak ruševina antičkih vila (sl. 5). Veliki problem u iskapanju *villa rustica* nalazi se u lokaciji samih građevina. Mnoge vile smještene su na privatnom posjedima te nisu moguća daljnja iskapanja.

Sl. 5. Poznate lokacije *villa rustica* na otoku Hvaru

Izvor: Petrić, 2001; Vujnović, 2002;

3.2.2. Stanovništvo i naselja u antici

Iako je tijekom prapovijesti uspostavljeno nekoliko gradinskih naselja, urbani razvoj otoka Hvara počinje uspostavljanjem grčke kolonije Pharos. Za vrijeme grčkog Pharosa, kolonija je imala površinu između jednog i šest hektara opasanih zidinama za obranu naselja. U vrijeme kolonizacije, obalna crta bila je više uvučena nego danas. Zbog tih pretpostavki i arheoloških

tragova, početno mjesto kolonije smješteno je u južnom dijelu današnjeg naselja Stari Grad. Profil ulica u grčkom razdoblju bio je ortogonalan, a središte polisa nalazilo se na sjeveroistočnom dijelu naselja. Dokazi koji upućuju na takvu strukturu pronađeni su u glavnim antičkim prometnim pravcima te u arheološkim nalazištima na području Starog Grada (Barbir, 2014). Osim Pharosa, na otoku pojavljuje se novo naselje nastalo na ilirskoj gradini. Riječ je o naselju Dimos koje se nalazi na području današnjeg grada Hvara. Dimos je nastao na ostacima ilirskog naselja, a vrlo je moguće da su se grčki kolonizatori pomiješali s tamošnjim ilirskim starosjediocima. Kao i Pharos, Dimos je imao odličan lučki položaj s južne strane otoka te plodne poljoprivredne površine u okolici naselja.

Tijekom rimske vladavine, oba naselja preživjela su burne rimsko-ilirske sukobe. Kao posljedica ilirskog poraza, naselju Faria (romanizirani naziv Pharos) porušene su zidine koje su obnovljene sredinom 2. stoljeća prije Krista (Barbir, 2014). Zbog visokog proizvodnog potencijala, Faria doživljava prostorno širenje tijekom rimske uprave. Uz Pharos, Dimos također doživljava prostornu ekspanziju. Naselje se širi na jug prema uzvišenju Glavica te na istok prema plodnoj ravnici Dolac sve do današnjeg ljetnikovca Hanibala Lucića (Rajčić, 2006). Uz prostorne ekspanzije naselja, pojava *villa rustica* diljem cijelog otoka dokaz je cjelokupne urbanizacije otoka Hvara. Osim dva grada koja se nalaze na otoku, tijekom antike javljala su se ilirska naselja okupljena oko gradina.

Broj stanovnika otoka Hvara tijekom antike nije poznat. U doba grčkih polisa, broj stanovnika nije velik jer se radi o prostorno malim polisima u kojima se nije mogao uzdržavati velik broj stanovnika (Barbir, 2014). Od ilirskih građevina, gradina Tor jedina je značajna ilirska gradina (Novak, 2006). Udaljenost grčkih kolonija i ilirskih gradina dokaz je nepostojanja značajnijih interakcija između Grka i Ilira na otoku Hvaru. Tek tijekom rimske vladavine otoka dolazi do asimilacije stanovništva. Prostorna rasprostranjenost *villa rustica* potvrđuje miješanje rimskih doseljenika s hvarskim starosjediocima. Miješana struktura stanovništva zadržati će se sve do kraja antike, to jest do pada Zapadnog Rimskog Carstva u 5. stoljeću nove ere.

3.3. Otok Hvar od pada Zapadnog Rimskog Carstva do 1420. godine

U ovom poglavlju obradit će se razvoj otoka Hvara sve do 1420. godine kada Hvar pada pod dugotrajnu mletačku vlast. Razdoblje od kraja antike pa sve do početka 15. stoljeća obilježeno je brojnim sukobima koji su se događali na otoku Hvaru. Česte smjene vlasti na području srednjodalmatinskih otoka i unutarnji nemiri između plemića i pučana ostavili su veliki trag u razvoju otoka Hvara.

Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva ne postoje dokumenti ili nalazi o događajima na Hvaru. Takva arheološka praznina traje sve do dolaska Neretljana i Hrvata između 7. i 8. stoljeća nove ere. Dolaskom Neretljana na otok Hvar, spaljena su sva rimska naselja te su uspostavljena mala naselja u povišenim dijelovima zbog razvijenog stočarstva među pridošlim narodima. Glavna aktivnost Neretljana bila je gusarenje na području srednjodalmatinskih otoka. Zbog svoje isturenosti na zapadnom dijelu otoka Hvar, Neretljani uspostavljaju malo naselje na južnom brdu (današnje područje Burka unutar grada Hvara). Neretljani su koristili otok Hvar kao pomorsku bazu za pljačkanje mletačkih trgovačkih brodova. Zbog jake gusarske aktivnosti te prekidanja trgovačkih veza između Venecije i ostatka Sredozemlja, već u 9. stoljeću dolazi do prvih pokušaja osvajanja otoka. Neretljani brane Hvar i uništavaju mletačku flotu te potpisuju primirje s Venecijom koja im za sigurnu plovidbu istočnim Jadranom plaća danak (Novak, 1960).

Mlečani pokušavaju osvojiti Hvar na samom početku srednjeg vijeka. Glavni razlozi za osvajanje leže u odličnom položaju Hvara na Jadranu. Uz Dubrovnik i Zadar koji su bili glavne mete mletačkih osvajanja na istočnom Jadranu, Hvar ima odličan pomorski položaj. Nekoliko je razloga koji opravdavaju venecijansku težnju za kontrolom istočne jadranske obale i otoka. Prvi razlog je u smjeru puhanja vjetra i morskih struja. Smjer strujanja mora i puhanja vjetra olakšavaju plovidbu istočnim Jadranom. Drugi razlog je u lakšoj pomorskoj navigaciji pomoću razvedene obale i otoka na istočnoj strani Jadrana za razliku od nerazvedene zapadne obale. Treći razlog, ključan je za važnost strateškog položaja otoka Hvara, a leži u mogućnosti zaštite brodova u slučaju nevremena i puhanja jakih olujnih vjetrova. Razvedene obalne linije hrvatskih otoka čiji zaljevi su štitili mletačku flotu od potopa i gubitka dragocjenog tereta (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Svi razlozi poticali su mletačka osvajanja i pokušaj potpune kontrole nad pomorskim prometom u Jadranu. Pomorska trgovina bila je glavni izvor prihoda Veneciji stoga bilo je potrebno osigurati što sigurniju plovidbu trgovcima s Bliskog Istoka i sjevera Afrike.

Nakon uspostave neretljanskih naselja na Hvaru, dolazi do provale Saracena na Hvar. Provala je bila trenutna te bez velikih posljedica za Hvar i njegove stanovnike. Zbog svih sukoba koji su se zbili na otoku i u njegovoj okolini, Neretljani grade obrambene zidine na području podignutog naselja. U posljednjem mletačko–neretljanskom sukobu na kraju 10. stoljeća, Mlečani osvajaju cijeli splitski akvatorij te uništavaju velik dio naselja na otocima, uključujući Hvar. U 11. stoljeću, Neretljanska republika priključuje se hrvatskoj kraljevini. Godine 1102. stvorena je Ugarsko-hrvatska Kraljevina kojoj pripada i otok Hvar. Takva

politička previranja iskorištavaju Mlečani i osvajaju Hvar i Brač. Tada je uspostavljena hvarsko – bračka biskupija koja postaje crkveno središte područja bivše Neretljanske republike. Hvarska biskupija stavljena je u nadležnost Zadarske nadbiskupije umjesto Splitske kojoj je pripadala donedavno (Novak, 1960). U borbi za pomorsku prevlast Sredozemlja, Venecija sukobljava se s Kraljevinom Genovom, čiji saveznik Bizantsko Carstvo iskorištava taj sukob i 1164. godine osvaja otoke Hvar i Brač. Nedugo nakon tog, hrvatsko–ugarski kralj Bela III. vraća otok Hvar Ugarima. Tad se i Hvarska biskupija vraća u nadležnost Splitske nadbiskupije, te joj je teritorijalni obuhvat smanjen na otoke Hvar, Brač i Vis te susjedne otočiće. Na početku 13. stoljeća, otok Hvar opisan je kao samostalna komuna s uređenom administracijom. U sklopu komune razvija se i hvarski statut. Dodatan razvoj otoka Hvara potiče Bela IV. sredinom 13. stoljeća. Bježeći od provale Tatara, Bela IV. uz pomoć Trogirana i hvarskih plemića skriva se na otok Hvar. Zauzvrat, Bela IV. poveljom pridaje Hvaranima veliku autonomiju. Dopušta im samostalno biranje predstavnika zakonske i crkvene vlasti uz uvjet da su izabranici vjerni ugarskoj kruni. Uz veliku autonomiju, Bela IV. postavlja otoke Brač i Vis pod hvarsku upravu. Tad se u Hvaru počinje graditi biskupska palača te se biskupija seli iz Starog Grada u Hvar, što je pridonijelo prerastanju Hvara u administrativno središte otoka i ostalih teritorija pod hvarskom upravom (Čoralić, 1995).

Nakon smrti Bele IV., njegovi nasljednici nemaju velik interes za razvoj obalnih prostora pod njihovom upravom. To potiče pojavu gusarenja Omišana te zbog svoje blizine, Hvarani postaju česte mete gusarskih napada. Budući da su Mlečani ugovorili primirje s omiškim gusarima, predstavnici hvarske vlasti šalju nekoliko pregovarača prema Veneciji u svrhu predaje vlasti Mlečanima. Potpunom predajom vlasti dogovorenom krajem 13. stoljeća Hvarani se odriču autonomije koju su imali pod ugarskom krunom. Pri predaji vlasti, Mlečani su se obvezali poboljšati obrambene mogućnosti grada Hvara. Za obrambene svrhe podignute su nove zidine na području današnje četvrti Groda u gradu Hvaru te tvrđava koja je nadgledala širu okolicu grada Hvara za razliku od neretljanske tvrđave koja je nadgledala samo hvarsku luku. Unatoč novim obrambenim zdanjima Hvarana, napadi omiških gusara nisu prestali. To vodi do znatnog osiromašenja Hvarana koji kasnije nisu mogli plaćati mletačke namjesnike. Tada započinje buna Hvarana tijekom koje kratko preuzimaju vlast na cijelom otoku, ali ga Mlečani vraćaju pod svoju vlast sljedeću godinu (Novak, 1960).

Sredinom 14. stoljeća, na ugarsko-hrvatsko prijestolje dolazi mladi kralj Ludovik I. Njegov cilj bio je osigurati dalmatinsku obalu za svoje kraljevstvo. Prvi korak prema tom cilju bio je osvajanje Dalmatinske zagore i Knina kao najvećeg grada na tom području. Potaknut

Ludovikovim osvajanjima, Zadar se pobuni protiv Mlečana te predaje svoju vlast Ludoviku I. Ludovik stiže s vojskom pred Zadar, ali ga mletačka vojska brani. U toj bitci sudjelovali su Hvarani na strani Venecije te bijahu nagrađeni ratnom galijom koja će biti usidrena u hvarskoj luci. Ugarsko-mletački sukob nastavlja se nakon kratkog primirja te Ludovik I. osvaja većinu mletačkih posjeda do 1357. godine. Otok Hvar je i dalje bio u rukama Mlečana, ali Zadarskim mirom 1358. godine predan je Ludoviku I. Nakon kratkotrajne ugarske vlasti na Hvaru, otok dolazi u ruke bosanskih kraljeva Tvrtka i Stjepana Dabiše. Ni bosanska vlast nije se dugo zadržala zbog sukoba na području cijele Dalmacije. Otok Hvar, koji je i sam u sklopu Dalmacije, prate tranzicije vlasti koje onemogućavaju miran razvoj komune. Krajem 14. stoljeća, Hvar dolazi pod upravu napuljskog kralja Ladislava koji za upravitelja postavlja svog vojvodu Hrvoja Vukčića. Hrvoje dobiva grad Split te otoke Hvar, Brač, Vis i Korčulu kojima on upravlja sve do 1413. godine. Godine 1413. Žigmund oduzima otoke Hrvoju i dodjeljuje ih Dubrovčanima. Dubrovčani preuzimaju vlast uz maleni otpor Hvarana (Novak, 1960).

Vlast Dubrovčana nije lijepo zapamćena u povijesti. Položaj Hvara unutar Dubrovačke Republike bio je potpuno periferan. Glavna gospodarska aktivnost Dubrovnika bila je trgovina s ostatkom Sredozemlja. Gledano s položaja Dubrovnika, Hvar nije ležao na glavnim trgovačkim putevima te je smatran perifernim područjem.

Perifernost Hvara u Dubrovačkoj Republici odrazilo se na način vladanja. Na otok poslani su nesposobni predstavnici vlasti s kojima stanovnici Hvara nisu bili zadovoljni. Nezadovoljstvo Hvarana rezultiralo je pobunom u 15. stoljeću. Glavni sukobi vodili su se između vladajućih plemića i pobunjenih plemića koji su na svoju stranu pridobili pučane. Međusobna pustošenja zaraćenih strana rezultirala su kočenjem gospodarskog razvoja. Iako je bilo nekoliko pokušaja primirja, pobuna neuspješno završava 1420. godine. Dogovor sukobljenih strana vratio je sustav koji je postojao prije pobune uz nekoliko izmjena (Novak, 1960).

Najvažniji dokument ovog razdoblja pronađen na području otoka Hvara je hvarski statut. Statut je donesen za vrijeme mletačke vladavine koja je trajala od 1278. do 1358. godine. Statut je sadržavao zakone koje su donosili sami Hvarani te je njime osigurana veća autonomija nad svim mletačkim posjedima. Zakoni su se razlikovali od venecijanskih, ali je mletački dužd nadzirao zakone i dodatke statutu da ne bi išli na štetu puka. Najpoznatiji primjerak statuta datira 1331. godine kada je izmijenjen. Osim zakona, statut je bitan dokument zbog popisa određenih naselja i građevina.

3.3.1. Gospodarstvo otoka Hvara od pada Zapadnog Rimskog Carstva do 1420. godine

Glavna gospodarska aktivnost ovog razdoblja ista je kao i u antici. Hvarska poljoprivreda temeljila se najviše na uzgoju vinove loze. Osim loze, raširen je uzgoj žita, smokava i maslina. Poljoprivreda je imala ogroman značaj za Hvarane jer se pomoću poljoprivrede temeljio ostatak gospodarstva otoka. Glavni proizvodi poput vina, maslinovog ulja te ostalog voća koje se proizvodilo na otoku izvozili su se na kopno te zauzvrat se uvozilo žito da bi se izbjegla glad. Značaj trgovine dobrima na Hvaru bio je velik. Dokaz tome se nalazi u prethodno spomenutom statutu koji je branio uvoz i preprodaju vina na Hvaru. Osim vina, zabranjen je izvoz i preprodaja žita koje se proizvodilo u malim količinama na otoku (Čoralić, 1995).

Tijekom ovog razdoblja, na otoku postojao je feudalni sustav s velikom ulogom Crkve. Glavni zemljoposjednici bili su komuna, privatni vlasnici ili Crkva. Zemljoposjednici su davali svoju zemlju u zakup koji se kasnije plaćao poljoprivrednim proizvodima. Također su propisane visoke kazne za pokušaj ubiranja plodova bez znanja zemljoposjednika ili pokušaj prodaje proizvoda bez dopuštenja predstavnika vlasti (Novak, 1960). Uz ratarstvo, na višim i strmijim predjelima otoka razvijalo se stočarstvo. Od stoke prevladavale su ovce i koze zbog malih površina pašnjaka koje su bile dostupne stočarima. Posljednja razvijena primarna djelatnost na otoku Hvaru bilo je ribarstvo. Pojavu ribarstva može se pratiti tek od statuta 1331. godine u kojima je u nekoliko zakona i dodataka propisano pravedno trgovanje ribom. Na kraju promatranog razdoblja, ribarstvo postaje jedna od najjačih primarnih djelatnosti na otoku zbog blizine velikog broja lovišta plave ribe (Čoralić, 1995).

Osim primarnih djelatnosti, na Hvaru razvijeno je pomorstvo i brodogradnja. O razvijenom pomorstvu i brodogradnji može se zaključiti iz dvije glavne činjenice. Prva činjenica je gradnja pomorskog arsenala u sklopu podizanja obrambenih mogućnosti grada Hvara početkom 13. stoljeća. Druga činjenica je poziv kralja Žigmunda upućen Hvaranima za slanje svojih brodograditelja. To je dokaz o razvijenoj brodogradnji u 14. stoljeću (Novak, 1960).

Gospodarska razvijenost Hvara nije vidljiva samo u razvijenim djelatnostima. Fizički dokazi o gospodarskoj snazi hvarske komune je kovani novac *bagatin* s kraja 14. stoljeća. *Bagatin* ostaje u opticaju čak i početkom dugotrajne mletačke vladavine, sve do kraja 15. stoljeća.

3.3.2. Stanovništvo i naselja otoka od pada Zapadnog Rimskog Carstva Hvara do 1420. godine

Doseljavanjem Neretljana na Hvar početkom 7. stoljeća dolazi do uništavanja većih rimskih naselja. Neretljani su na Hvar došli preko Sućurja te naseljavaju povišeni središnji dio otoka. Područja koja su tada bila naseljena antičkim vilama ili gradinama pretvorena su u mala stočarska (pastirska) naselja. Sredinom 10. stoljeća na Hvaru nije bilo značajnijeg naselja prema spisima Konstantina Porfirogeneta. Obnova naselja Starog Grada i Hvara počinje prestankom neretljansko-mletačkih sukoba tijekom 11. stoljeća (Novak, 1960).

Preseljenjem središta biskupije iz Starog Grada u Hvar, grad Hvar postaje administrativno središte otoka i komune. Početkom 13. stoljeća Hvar ima sve atribute grada: sjedište biskupije, fortifikacije i Veliko vijeće (znak autonomije u to vrijeme). Grad Hvar doživljava veliko prostorno širenje te počinje gradnja visokih palača van gradskih zidina. Do 15. stoljeća grad Hvar dobio je 170 novih kuća samo na dijelu Burga (današnji Burak). Između zidanog dijela grada i Burga položena je ravnica koja u tom razdoblju nije imala funkciju, a kasnije će prerasti u glavni gradski trg. U ovom razdoblju Stari Grad obnavlja se vrlo sporo te prerasta u veće selo. Grade se manje i niže kuće s materijalom nađenim na opustošenom području rimskih naselja (Duboković-Nadalini, 1995a).

Osim Hvara kao središta otočnog života i Starog Grada kao podsjetnika na antičku slavu, tijekom ovog razdoblja pojavljuje se velik broj novih naselja. Riječ je o ujedinjavanju manjih zaseoka ili nastanku novih pastirskih naselja kao posljedica transhumantnog stočarstva. Selo Vrbanj u kojem najstarije građevine pripadaju 12. stoljeću prvi je zaseok koji će kasnije biti zaslužan za osnivanje okolnih naselja. Prema hvarskom statutu iz 1331. godine, na otoku su postojala naselja: Dol kao skup tri zaseoka, Svirče kao dio Vrbanja, Gdinj, Vrisnik te dio Gornjih Pitava (Duboković-Nadalini, 1995a). Naselje Zastrazišće već u antici imalo je naznake trajnog naselja zbog povoljnog položaja kao stražarske kule. Najstarije sačuvane građevine datiraju iz 14. stoljeća te su spomenute u hvarskom statutu. Uz Zastrazišće, točno se ne može odrediti početak naselja Sućuraj. Zbog prolaska Neretljana i uništavanja antičkih građevina nije poznato jesu li Neretljani uspostavili trajno naselje na tom području. Prema statutu iz 1331. godine, na području Sućurja nalazi se crkvice koja je ujedno i središte župe te to ukazuje na postojanje naselja sredinom 14. stoljeća. Krajem 14. stoljeća u spisima pojavljuje se i Jelsa kao luka Pitava koja se kasnije razvija u ribarsko naselje (Novak, 2006).

Unatoč čestim promjenama vlasti i burnim događanjima koji zahvaćaju otok, naselja se razvijaju bez većih problema. Ovo razdoblje postavilo je temelje hvarske mreže naselja čiji je

raspored vidljiv čak i danas. Najvažniji događaj koji je osigurao najpovoljniji položaj gradu Hvaru preseljenje je središta biskupije, što će građani Hvara iskoristiti za privlačenje jačih funkcija u daljnjem razvoju otoka.

3.4. Hvar od 1420. godine do 19. stoljeća

Ovo poglavlje obuhvaća razdoblje od 1420. godine sve do 1797. godine, to jest najduži period mletačke vladavine otoka Hvara. Tijekom ovog razdoblja, otok se razvija u najvažnije stajalište mletačke vojne i trgovačke flote, kao i veliko trgovačko središte koje je smješteno u gradu Hvaru.

Godine 1409. cijeli prostor Dalmacije prodan je Veneciji od strane ugarsko-hrvatskog kralja Ladislava Napuljskog. Dio po dio, Mlečani preuzimaju dalmatinske obalne gradove te otoke koje su otkupili. Da bi izbjegli razaranje, cijeli otok Hvar predaje svoju vlast Mlečanima 1420. godine. Tijekom predaje vlasti, Hvarani uspijevaju zadržati sva prava koja su imali u prethodnoj vlasti, od kojih najbitnije je pravo izabiranja vlastitog kneza. Trzavice između puka i plemićke vlastele ostaju i nakon dolaska mletačke vlasti. Uz tradicionalno Veliko vijeće koje okuplja plemiće u zakonodavnoj vlasti, pučani počinju sazivati vlastite skupštine. Pučke skupštine kasnije legalizira venecijanska vlast. Preko pučkih skupština, pučani brane svoj društveni položaj te poništavaju zakone koji štete njihovom društvenom i gospodarskom položaju unutar hvarske komune (Novak, 1960). Formiranje i legaliziranje pučkih skupština velik je korak za izjednačavanje građanskih prava unutar jedne dalmatinske komune. Tim potezom središnja vlast u Veneciji pokazala je hvarskim plemićima da neće tolerirati iskorištavanje svojih podanika kao što su mogli prijašnjim isključivanjem pučana iz tijela zakonodavne vlasti.

Uz pučke skupštine, Venecija šalje svojeg predstavnika vlasti koji nadgleda rad dvaju zakonodavnih tijela vlasti. Sredinom 15. stoljeća dolazi do potpune ravnopravnosti između dvaju tijela, velikog vijeća i pučke skupštine. Preko skupština, pučani mogu sudjelovati u donošenju svih zakonskih akta, od financijskih propisa poput komunalnih davanja i poreza pa do gospodarskih propisa kontroliraju poljoprivrednu proizvodnju i ribarske propise. Primjer takvog zakona je Zakon o slobodnom branju donesen 1458. godine kojim se pučanima dopušta ubrati poljoprivredne plodove kad ih je volja bez prethodnog dopuštenja vlasnika zemlje što je u najvećem slučaju bio plemić. Uz slobodno branje, novi zakon propisao je da procjenu vrijednosti uroda ne donose više plemići već nezavisni mletački podanik. Iako se poboljšao položaj pučana u novoj vladavini Mlečana, postojalo je dosta razmirica između pučana i plemića. Glavna razmirica bila je neplaćanje poreza od strane plemića te obrađivanje općinske zemlje koje je potpuno padalo na pučane. Takav sustav teretio je sve komunalne troškove na

leđa pučana. Početkom 16. stoljeća dolazi do još jedne promjene u hvarskoj komuni. Dolazi do izjednačavanja u vojnoj službi, pri čemu plemići ne rade raspored vojnog služenja, te uvođenja naknade za obaveznu vojnu službu. Sukobi između pučana i plemića nastavljaju se početkom 16. stoljeća te 1510. godine dolazi do otvorene bune pučana. Buna se odvija u središnjem dijelu otoka, a predvodnik bune bio je Matija Ivanić rodnom iz Vrbanja (Novak, 1960). Područje između Vrbanja, Svirča i Dola bilo je glavno žarište bune koja je prvo krenula prema Starom Gradu. To područje izrazito je ruralno te ga možemo smatrati hvarskom periferijom zbog udaljenosti od glavnih trgovačkih i prometnih tokova. Upravo je taj periferni položaj na otoku i unutar hvarskog društva bio uzrok bune.

Pobunjeni Hvarani dolaze do samog grada Hvara ispred kojeg zahtijevaju da plemići preuzmu plaćanje komunalnih poreza na sebe. U strahu za svoj život, plemići to potpisuju nadajući se mirnom rješavanju bune. Nakon potpisivanja, pobunjenici upadaju u Hvar i ubijaju dio plemića, a ostale protjeruju s otoka. Trenutni uspjeh hvarske bune bio je velik jer se takav pothvat proširio po svim ostalim mletačkim komunama u Dalmaciji. Nakon godine dana međusobnih sukoba u kojem su pučani preuzeli vlast nad cijelim otokom i okolnim akvatorijem, dolazi do smirivanja situacije te se određeni broj plemića vraća na otok. U želji za osvetom poginulih plemića, nakon tri mjeseca povratnici pokušavaju osuditi i protjerati vođe bune. Posljedica toga novi je ustanak u kojem pučani opet preuzimaju vlast. Takve političke sukobe Mlečani nisu tolerirali pa šalju svoju mornaricu koja krajem 1514. godine nasilno guši bunu i pritom spaljuje nekoliko naselja iz kojih je krenula prvotna buna 1510. godine. Mleci su na teži način shvatili razinu nezadovoljstva hvarskih pučana te su im na neki način ispunili prvotne prohtjeve koje su potpisali plemići u vezi financiranja komune. Venecija uvodi sustav dvoje blagajnika od kojeg će plemići i pučani izabrati među sobom. Svaki od blagajnika će imati po jedan ključ komunalne blagajne te će na taj način moći zaustaviti plemiće da koriste blagajnu u privatne svrhe. To dovodi do ravnopravnog položaja i mogućnosti kontroliranja financijskih odluka koje se donose u komuni (Novak, 1960). Izjednačavanje prava u kontroliranju komunalnih troškova još je jedan korak u podizanju prava svih građana bez obzira na društveni status.

Nakon gušenja bune dolazi do cvjetanja grada i otoka Hvara. U povijesnim spisima Vinka Pribojevića iz 1525. godine, hvarska luka puna je brodova iz cijelog svijeta, a Hvar najljepši dalmatinski otok. Otok ulazi u zlatno doba svojeg društvenog i ekonomskog razvoja. Takav mirnodopski razvoj traje sve do 1571. godine kada se Osmanlije iskrcavaju i pljačkaju nekoliko naselja na otoku Hvaru. Prvi na udaru bio je grad Hvar koji je potpuno spaljen, osim glavne

tvrđave u kojoj se sklonila većina stanovništva grada. Nakon Hvara, krenuli su prema Starom Gradu kojeg su također spalili. Sljedeća meta bila su naselja Jelsa i Vrboska. Kao Stari Grad i Hvar, Vrboska je potpuno uništena, a stanovništvo se povlači u unutrašnja naselja. Jelsa se obranila pomoću crkve tvrđave koju su podigli Mlečani i koja je služila kao obrambeno-opkrbni punkt mletačkoj vojnoj i trgovačkoj mornarici. Nesreći Hvarana nije bio kraj. Nakon osmanlijskih provala, otok zahvaća kuga te odnosi velik broj života. Vrhunac katastrofalnih događaja je udar groma u hvarsku tvrđavu te detonacija unutar barutane. Velike zaliha baruta eksplodirale su i uništile tvrđavu te veći dio ograđenog grada. Kameni blokovi kuća odletjeli su sve do luka i teže oštetili te čak potopili nekoliko brodova u hvarskoj luci (Novak, 1960). Ovi katastrofalni događaji navijestili su kraj zlatnog doba otoka Hvara. Naselja su se postepeno obnavljala, ali nisu mogla doseći prijašnju razinu društvenog i ekonomskog razvoja.

Nakon osmanskih napada i obnove naselja promjene moći na Mediteranu utjecale su na sam otok Hvar. Kao dio Mletačke Republike, Hvar gubi svoj ekonomski položaj i količinu izvoza dobara zbog pada mletačke moći. Pad izvoza vodi do pada proizvodnje glavnih poljoprivrednih kultura zbog neisplativosti te stanovništvo počinje iseljavati na kopno. Dodatan udarac gradu Hvaru zadala su ostala naselja u središnjem dijelu otoka koja počinju plasirati svoje proizvode u obližnjim lukama Starom Gradu, Jelsi i Vrboskoj. Tada najveća otočna luka postaje sklonište mletačke flote i administrativno središte. Sljedeći događaj koji je pogoršao položaj Hvara unutar Mletačke Republike bilo je preseljenje glavne mletačke flote i mornaričkog zapovjednog stožera u Kotor (Novak, 1960). Pad izvoza poljoprivrednih proizvoda osiromašuje cijelo otočno stanovništvo, a gubitak stanovništva zbog provala i kuge prisiljava građane Hvara na jaču orijentaciju prema pomorstvu i pomorskom trgovanju. Preseljenje mletačke flote oduzelo je i tu gospodarsku aktivnost Hvaranima. Stagnacija grada Hvara kao središta komune odražava se na ostatak otoka većim davanjima i novim porezima za komunalnu blagajnu te tako usporava razvoj ostalih naselja na otoku.

Prethodno spomenuti pad moći Mlečana na Mediteranu doveo je do uvođenja novih državnih poreza na teret Hvarana. Uz postojeće komunalne poreze, novi državni porezi osiromašenim otočanima predstavljaju veliko opterećenje. U drugoj polovici 18. stoljeća pa se do ukidanja Mletačke Republike, grad Hvar služio je kao crkveno i administrativno središte hvarske komune, dok je otok bio i dalje poznat po izvozu svojih najpoznatijih proizvoda (Novak, 1960).

Razdoblje između 1420. i 1571. godine smatra se zlatnim dobom otoka Hvara. Uz značajni gospodarski rast te najveći broj stanovnika (sve do 20. stoljeća), razvija se društveni život.

Upravo u ovom razdoblju djeluju najpoznatiji hvarski književnici poput Hanibala Lucića, Petra Hektorovića i Mikše Pelegrinović. Hvarsko blagostanje također privlači mnoge književnike i znanstvenike s područja Italije koji posjećuju otok te tako pridonose njegovom društvenom i kulturnom životu. Veliki književnici ostavljaju svoj trag i u arhitekturi pa se tako u Hvaru gradi Lucićevo ljetnikovac, a u Starom Gradu Hektorovićev Tvrdalj. Tijekom ovog razdoblja formiraju se većina današnjih starih jezgara većih otočnih naselja (Marasović, 1995).

Važni događaji u ovom razdoblju bili su pojava organiziranog zdravstva i obrazovanja. Obrazovanje se od 14. stoljeća odvijalo u sklopu dominikanskog samostana u gradu Hvaru. Dolaskom mletačke uprave, već prve godine otvara se prva javna škola u gradu Hvaru. Mogli su je pohađati samo Hvarani te je u početku bila besplatna. Sredinom 15. stoljeća uvodi se školarina te pola troškova plaćaju đaci i njihovi roditelji, a drugu polovicu namiruje komuna. S vremenom vidljiv je konstantan porast plaća učiteljima kao težnja za boljim obrazovanjem Hvarana. Kao posljedica rasta plaća učiteljima, pučani nisu u mogućnosti namirivati dugove pa tijekom 16. stoljeća cjelokupni trošak obrazovanja podmiruje komunalna blagajna. Školu besplatno pohađaju đaci s cijelog otoka, dok stranci moraju sami podmirivati troškove obrazovanja. Krajem 15. stoljeća čak i dominikanska škola počinje poučavati svjetovne predmete kao posljedica jačanja svjetovnog obrazovanja u Hvaru. Početkom 17. stoljeća kvaliteta obrazovanja počinje padati sukladno s propadanjem statusa hvarske komune. Kao i obrazovanje, organizirano zdravstvo javlja se dolaskom Mlečana. Godine 1444. postavljen je prvi liječnik u komuni te je oslobođen plaćanja komunalnih poreza dok državne poreze komuna plaća za njega. Do 1462. godine, liječnika su plaćali bolesnici ovisno o težini bolesti, a 1462. godine komuna na sebe preuzima sve troškove liječenja bez obzira na društveni status bolesnika te osniva modernu ljekarnu u gradu Hvaru. Kao i učitelji, liječnici bilježe konstantan rast osobne plaće. Zbog dobrog statusa hvarske komune unutar Mletačke Republike, Venecija dodjeljuje Hvaranima kvalitetne liječnike svake dvije godine da bi se izbjegli povlašteni odnosi koji se vremenom razvijaju. Uz besplatno zdravstvo, na Hvaru javlja se i organizirani odbor za javno zdravstvo koji vodi brigu o javnom zdravlju, održavanju karantena za mornare i putnike te adekvatnu zdravstvenu skrb u manjim naseljima otoka Hvara. Treba još napomenuti i lučku bolnicu za mletačke vojnike i mornare koju je sagradila Venecija 1608. godine (Novak, 1960). Besplatno zdravstvo i obrazovanje veliki su iskorak prema porastu osobnih prava i kvalitete života. Takvi potezi hvarske komune dokazuju odličnu organiziranost i sposobno vodstvo koje brine o svojim podanicima bez obzira na njihov društveni status.

3.4.1. **Gospodarstvo Hvara od 1420. godine do 19. stoljeća**

Od prodaje Dalmacije Veneciji do pada Mletačke Republike, hvarska komuna bila je najbogatija dalmatinska komuna. Poljoprivreda je igrala veliku ulogu kao u prijašnjim razdobljima, ali najznačajnija gospodarska aktivnost bilo je ribarstvo. Od poljoprivrednih kultura najviše se uzgajala vinova loza te razvijalo vinarstvo. U prijašnjem razdoblju donesena je zabrana uvoza vina na otok da bi se zaštitili otočni proizvođači. Sredinom 15. stoljeća ta je odluka ukinuta te je donesena suprotna odluka u kojoj se kontrolira izvoz zbog velike potrošnje i prekomjernog izvoza domaćih vina. Uz kontrolu izvoza, stvara se komunalna rezerva vina za potrebe domaćeg stanovništva (Čoralić, 1995). Toliki zakonski preokret može se protumačiti na dva načina. Prvi način govori o popularnosti hvarskih vina i njihovoj vrijednosti, a drugi način nam govori o rasti društvene svijesti i poboljšavanju načina života na Hvaru. Dokaz tome stvaranje je komunalnih rezerva samo za lokalno stanovništvo te se ta rezerva nije smjela prodavati u tadašnjim ugostiteljskim objektima.

Uz vinarstvo i vinogradarstvo, Hvarani su proizvodili nekoliko kvalitetnih i traženih poljoprivrednih proizvoda. Uzgoj maslina i proizvodnja maslinovog ulja sve više jača te se većina ulja izvozi u Veneciju. Osim maslinovog ulja, u Veneciji tražene su hvarske smokve, bajami i rogači kao delikatese (Novak, 1960). Potražnja hvarskih proizvoda u Veneciji govori puno o kvaliteti i stupnju razvoja hvarske poljoprivrede. Tada su u Veneciju pristizali mnogi proizvodi s područja diljem svijeta, ali upravo hvarski su bili prepoznati kao delikatese te su vrlo traženi.

Najvažnija gospodarska grana otoka Hvara tijekom ovog razdoblja je ribarstvo. Počeci ribarstva vidljivi su još u hvarskom statutu iz 1331. godine, ali vrhunac hvarsko ribarenje dostiže u 15. stoljeću. Hvarski statut propisivao je kazne i pravila ribarenja, no tijekom mletačke uprave uvode se još stroža pravila i organizirani raspored *pošta* (ribarski naziv za određeno mjesto bacanja mreža). Raspodjela *pošti* organizirana je po otočkim mjestima, a za ostale otoke u komuni (Vis i Brač) organiziran je grupni raspored u kojem se zajedničke *pošte* dodjeljuju jednim ribarima na određeno razdoblje. Kao i vino, prodaja riba bila je strogo kontrolirana. Riba se smjela prodavati samo na ribarnici zbog plaćanja poreza. Svježa riba prodavala se na otoku te je služila kao zamjena za meso. Zbog tog, izvoz svježe ribe nije bio dozvoljen. Za razliku od svježe ribe, slana riba bila je glavni izvozni proizvod otoka Hvara. Riba se najviše solila u kućanstvima u kombinaciji s grančicama ružmarina. Na području hvarske komune postojale su dvije manufakture za soljenje ribe, jedna u Vrboskoj na Hvaru, a druga u Komizi na Visu. Uz zakonske propise, važnost ribarstva za Hvar može se uvidjeti u udruživanju ribara.

Na području otoka Hvara djelovalo je 30 velikih udruženja ribara. Ribarsko udruženje bavilo se isključivo ribarenjem na duže razdoblje, sastojalo se od najmanje 12 ribara i jedne mreže potegače, dok su određena udruženja imala čak četiri mreže potegače (Novak, 1960). Zakonskim odredbama i međusobnom suradnjom pučana, ribarstvo je osiguralo mnoge umjetnine i obnovu grada Hvara te punilo komunalnu blagajnu i tako pridonosilo boljem životu cijelog otoka.

Osim primarnog sektora, na otoku Hvaru u manjoj mjeri bio je razvijen i sekundarni sektor. Najbolje razvijene su prerađivačke manufakture ribe te prerada maslinovog ulja i destilacija ružmarina. Na području cijele komune spominje se vađenje kamenitog pijeska na Hvaru i Visu te se kasnije izvezio u Veneciju te koristio kao sirovina za izradu stakla (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

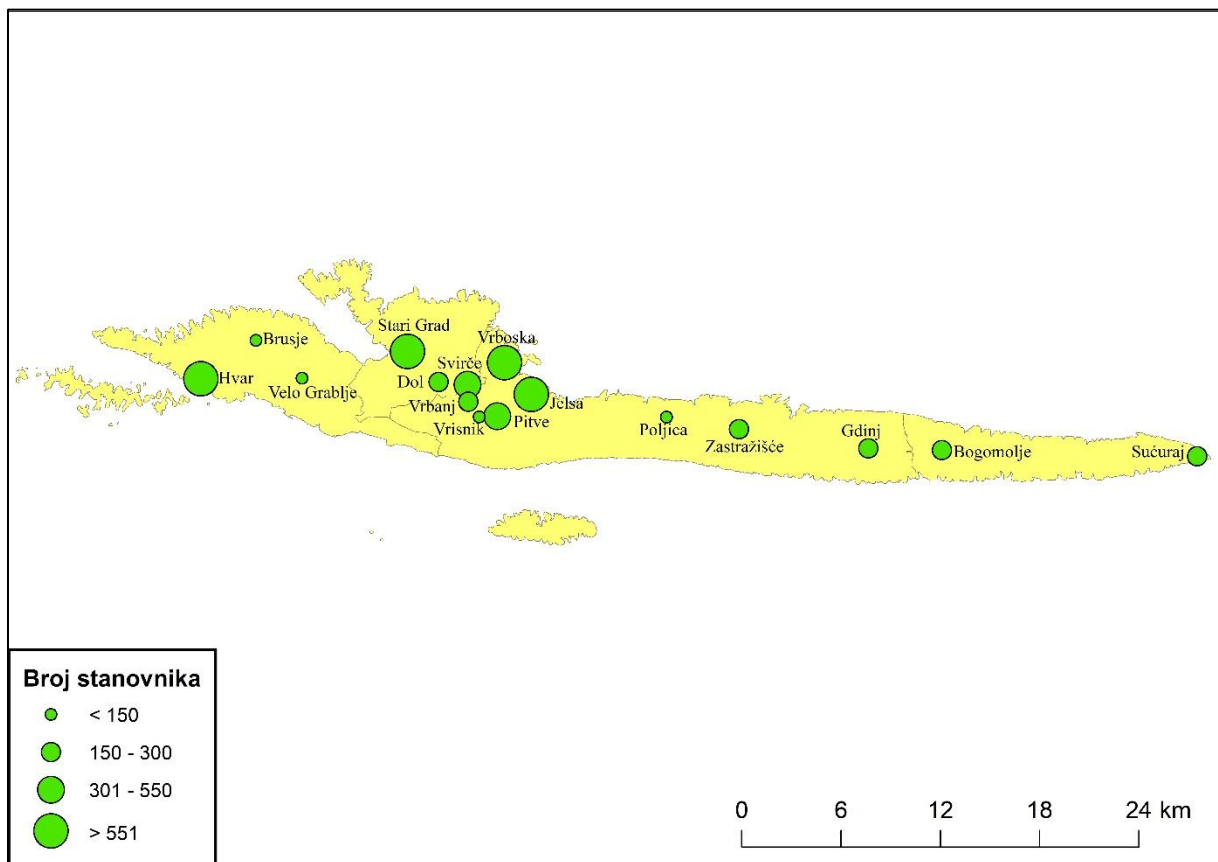
Trgovina na otoku Hvaru temeljila se na izvozu prethodno spomenutih primarnih proizvoda. Trgovina se najviše razvijala u gradu Hvaru zbog njegove isturenosti prema zapadu, što je osiguravalo najpovoljniji položaj. Do osmanlijskog napada 1571. godine, grad Hvar živio je od trgovine i popratnih usluga koje su dolazile s mornarima. Tako u svojim spisima Vinko Pribojević opisuje hvarsku luku kao centar Dalmacije, prepunu brodova raznih veličina iz svih dijelova svijeta (Novak, 1960). Nakon napada, pomorstvo postaje još bitnije za Hvarane jer upravo pridošli mornari održavaju nekakav društveni život u gradu. U tom razdoblju na otoku razvijaju se tri brodogradilišta; u Hvaru, Starom Gradu i Vrboski (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015).

3.4.2. Stanovništvo i naselja Hvara od 1420. godine do 19. stoljeća

Pod mletačkom upravom provode se prvi popisi stanovništva otoka Hvara. Prvi popis stanovništva obuhvaćao je cijeli otok Hvar kao jednu cjelinu i proveden je 1553. godine. Prema tom popisu otok Hvar ima 7700 stanovnika. Sljedeći popis stanovništva proveden je od strane apostolskog vizitatora koji popisuje samo „duše od pričesti“. Prema tom popisu, provedenom 1579. godine, na otoku živjelo je oko 2900 stanovnika u Hvaru (1000 stanovnika), Starom Gradu (500 stanovnika), Jelsi (1000 stanovnika) i Vrboskoj (500 stanovnika). Taj popis nije uključivao djecu mlađu od sedam godina stoga se pretpostavlja da je broj stanovništva veći nego što je prikazan u popisu iz 1579. godine. Razlog izjednačavanja Hvara i Jelse u broju stanovnika leži u crkvi – tvrđavi podignutoj u Jelsi. Ta građevina obranila je Jelsu od osmanlijskog pustošenja te tamošnje stanovništvo nije stradalo niti je bilo prisiljeno bježati u unutrašnjost otoka (Mihovilović, 1995a). Čak i s nepotpunim podacima, vidljiv je utjecaj osmanlijskih pustošenja i posljedica kuge. Tijekom 26 godina, stanovništvo otoka Hvara

prepolovilo se. Takav nagli pad stanovništva glavni je uzrok nemogućnosti povratka na blagostanje koje je trajalo do 1571. godine.

Prvi potpuni popis koji provodi hvarska komuna na području cijelog otoka proveden je 1673. godine. Prema tom popisu na otoku živio je 5931 stanovnik. Glavna središta otoka bili su Hvar, Stari Grad, Jelsa i Vrboska (sl. 6). Jedino Hvar bilježi broj stanovnika veći od tisuću, stoga uspoređujući s popisom iz 1579. godine, Jelsa bilježi pad stanovnika s oko 1000 na 789 (Bezić-Božanić, 1995). Suprotno od Jelse, Stari Grad bilježi porast stanovnika između dva popisa s 500 na 768. Ukoliko uzmemo u obzir da su se 1579. godine popisivali samo pričešćeni stanovnici, Stari Grad bilježi blagi rast, a Jelsa značajan demografski pad.

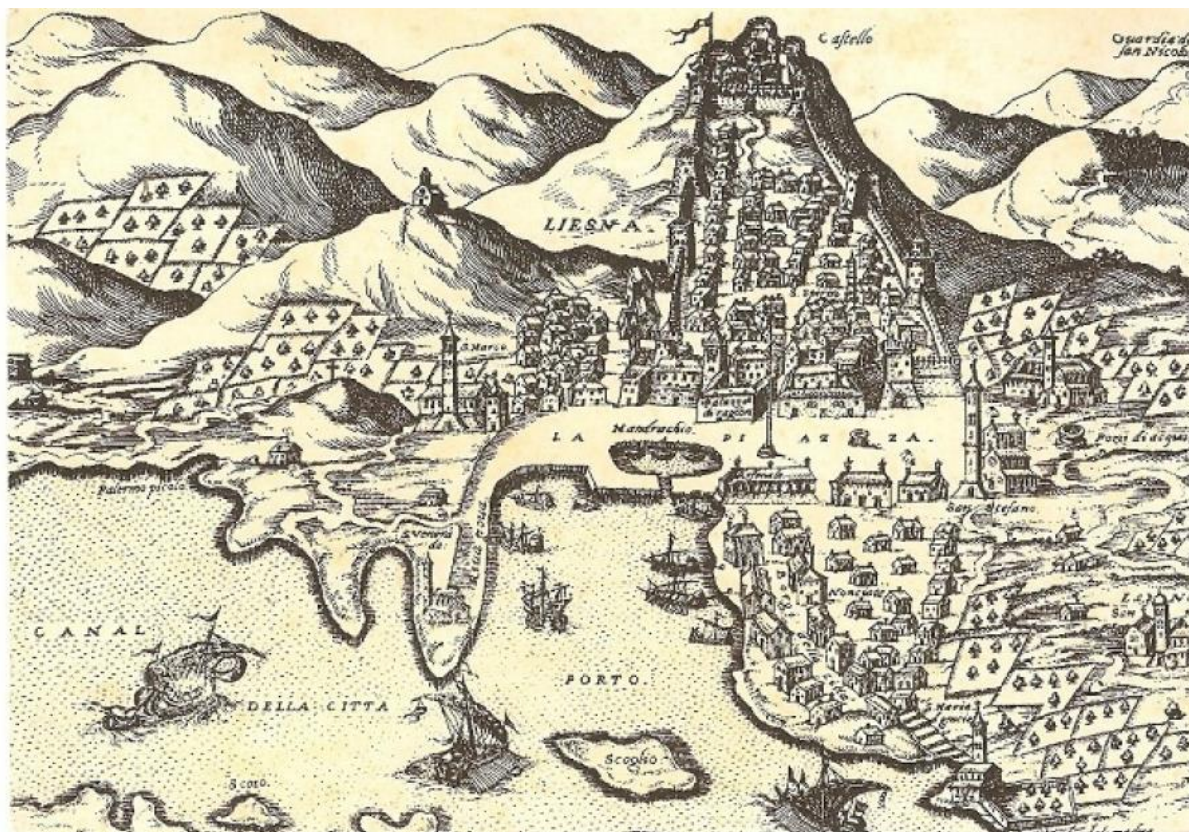
Sl. 6. Naselja po broju stanovnika na otoku Hvaru 1673. godine

Izvor: Izradio autor prema Bezić-Božanić, 1995

Zbog jakog ekonomskog rasta na početku promatranog razdoblja, dolazi do bogaćenja stanovništva, a s time i nekih pučana. Bogaćenje pučana dovelo je do pojave građanske klase u socijalnoj strukturi stanovništva Hvara. Imućni pučani zaradili su svoj građanski status 1685. godine kada Venecija priznaje nekoliko građanskih obitelji. Te obitelji kasnije podižu palače u gradu te su im pripisane određene povlastice poput oslobođenja od komunalnih radova i

obaveznog služenja na ratnim galijama (Čoralić, 1995). Pojavu građanskog sloja možemo pripisati mletačkoj socijalnoj politici. Izjednačavanje položaja pučana i plemića u zakonodavnoj vlasti dovelo je do stvaranja ovog društvenog sloja.

Što se tiče naselja prethodno je spomenuto da se tijekom ovog razdoblja formira većina urbanih jezgara hvarskih naselja. Najveći procvat u ovom razdoblju imao je grad Hvar. Razlog tome bio je u boljem položaju grada nad ostalim naseljima. Grad Hvar kao administrativno i crkveno središte komune crpio je mnoge beneficije direktno iz Venecije. Osim toga, kao glavna luka otoka i južnog Jadrana, vrlo brzo punio je komunalnu blagajnu iz koje se financirala obnova i uljepšavanje grada. Tijekom ovog razdoblja sagrađene su mnoge plemiće i pučke palače, te su određene zgrade obnavljane više puta. Sredinom 15. stoljeća formirana je Pjaca kao glavni gradski trg i popločana u zapadnom dijelu, zatim je obnovljen Arsenal kao spremište ratnih galija i započeta je gradnja ratne obale (današnjeg zapadnog dijela luke). Sredinom 16. stoljeća obnovljena je tvrđava koja je nadgledala luku i grad te je jedini objekt koji nije uništen tijekom osmanlijskog napada. Nakon osmanlijskog napada započela je velika renovacija grada. Arsenal je ponovno obnovljen i proširen 1612. godine te se uz njega nalazio „fontik“ (spremište žita), a na gornjem katu napravljeno je prvo pučko kazalište u Europi. Sagrađena je i gradska loža uz kneževu palaču te su ti objekti služili kao administrativno i svjetovno središte grada (Novak, 1960). Na slici 7. prikazan je grad Hvar prije osmanlijskog uništavanja. Vidljivo je da se grad proteže između dvije glavne uzvisine, na vrhu više je tvrđava, a na nižoj stoji mala crkvica na kojoj se danas nalazi groblje. Prema ilustraciji vidljivo je da visoka gustoća izgrađenosti unutar gradskih zidina, dok se van zidina grad proteže uz obalni pojas od crkve Svetog Marka na zapadu do franjevačkog samostana na istoku (sl. 7). Grad je okružen poljoprivrednim površinama što ukazuje na važnost poljoprivrednog pojasa za mjesto, a i time za otok.

Sl. 7. Hvar prije osmanlijskog napada 1571. godine

Izvor: Duboković-Nadalini, 1995a

Prema tlocrtu grada iz 1678. godine (sl. 8) kada je većina renovacija bila gotova, grad se protezao od crkve Svetog Marka na zapadnoj ratnoj obali pa do franjevačkog samostana na istoku. Na sjeverozapadu granica je bila obnovljena tvrđava, a na sjeveroistoku gradsko groblje s crkvicom. Uspoređujući gustoću izgrađenosti grada 1571. godine prema skici s tlocrtom iz 1678. godine, može se zaključiti da su određena područja manje izgrađena nego prije osmanlijskog napada. To se najviše odnosi na područje unutar gradskih zidina gdje 1571. godine zgrade zauzimaju prostor sve do tvrđave dok je na tlocrtu iz 1678. godine prikazana velika praznina. Velika razlika u gustoći naseljenosti vidljiva je uz crkvu Svetog Marka. Puno gušća izgrađenost prikazana je 1571. godine nego što je vidljiva na tlocrtu 1678. godine. Iako nije moguće s potpunom točnošću utvrditi je li smanjenje gustoće izgrađenosti rezultat autorove percepcije ili ne, u korist prethodnih tvrdnji ide i činjenica o naglom padu broja stanovnika stoga renovacija stambenih dijelova grada nije bila potrebna.

Sl. 8. Tlocrt grada Hvara 1678. godine, autor Vincenzo Coronelli

Izvor: Duboković-Nadalini, 1995a

Uz Hvar, najznačajnije naselje ovog razdoblja bio je Stari Grad. Dolaskom mletačke vlasti na otok, u Starom Gradu nasipava se jedan dio zaljeva u kojem se danas nalazi Tvrđalj Petra Hektorovića. Tvrđalj je sagrađen sredinom 16. stoljeća kao rezidencija plemićke obitelji Hektorović. Zbog pada ekonomske moći grada Hvara koja je paralelna s padom moći Venecije, plemićke obitelji iz Hvara sele na svoja imanja u središnjem dijelu otoka. Taj proces potiče preseljenje vlastele i njihovih radnika u područje Starog Grada koji tijekom 17. stoljeća bilježi porast stanovnika. Također jačanjem starogradske luke, poljoprivredni proizvodi iz okolice starogradske Polje ne odlaze u Hvar, već se izvoze iz Starog Grada (Barbir, 2014). To dovodi do jačanja Starog Grada kao naselja u urbanoj mreži otoka Hvara.

U 18. stoljeću nasipava se okolno područje brodogradilišta te starogradska urbana jezgra dobiva današnji izgled. Zbog rasta ekonomske moći naselja, obnavljanju se te gradi nekoliko sakralnih objekata. Rast pomorstva započinje krajem 18. stoljeća te će svoj vrhunac doživjeti u sljedećem stoljeću.

Ostala veća naselja na otoku poput Jelse, Vrboske i Sućurja nisu imali veliki značaj u ovom razdoblju. Jelsa je na početku ovog razdoblja bila malo ribarsko naselje. Budući da je spašena i većinom netaknuta u osmanlijskom napadu 1571. godine, nije zabilježila pad stanovništva te je to pomoglo u širenju naselja. Naselje se širilo na sjevernu stranu zaljeva. Najpoznatija građevina ovog razdoblja bila je crkva – tvrđava koju podigli Mlečani. Početkom 17. stoljeća podiže se privatni arsenal u jelšanskom zaljevu kao posljedica razvoja ribarstva (Čoralić, 1995).

Za razliku od Jelse, Vrboska je spaljena dva puta u jednom stoljeću. Počeci naselja Vrboske počinju urbanizacijom uvale krajem 15 stoljeća. Uvalu su urbanizirali stanovnici Vrbanja, sela iz kojeg je potekao Matija Ivanić. Prvo spaljivanje Vrboske dogodilo se tijekom pučke bune zbog povezanosti Vrboske s obitelji Ivanić, glavnog vođe bune. Drugo spaljivanje Vrboske zbilo se tijekom osmanlijske provale na otok 1571. godine. Nakon tih napada, Vrboska se polako obnavlja te krajem 16. stoljeća gradi se crkva – tvrđava kao obrambeni punkt cijelog naselja. Taj objekt danas je najpoznatiji spomenik u Vrboskoj (Novak, 1960).

Sućuraj je tijekom 15. stoljeća naseljavan od izbjeglica koji su bježali pred Osmanlijama. Iako je stanovništvo konstantno pristizalo, broj se nije povećavao zbog čestih osmanlijskih provala te su se migracije nastavile na mala naselja u središnjem dijelu otoka. Doseljavanje stanovništva na Hvar poticala je i sama Venecija. Doseljavano stanovništvo bilo bi oslobođeno državnih poreza nekoliko godina u svrhu privlačenja stanovništva na otok nakon burnih događanja koja su devastirale stanovništvo u 16. stoljeću (Duboković-Nadalini, 1995a).

I u ovom razdoblju, grad Hvar dominira u ekonomskoj i demografskoj moći na otoku. Iako je samo naselje Hvar počelo slabiti pred kraj promatranog razdoblja, otok Hvar održava se na istoj ekonomskoj razini jačanjem ostalih naselja koji su iskoristili priliku.

3.5. Hvar u 19. stoljeću

Napoleonovi vojni pohodi došli su do Venecije 1796. godine. Zauzimanjem Venecije prestaje postojati Mletačka Republika te se Campformijskim mirom 1797. godine cijela Dalmacija dodjeljuje Austrijancima. Austrijanci zadržavaju postojeći sustav komune kao i Veliko vijeće te pučke skupštine, ali uvode „mjesno nadležstvo“ na mjesto mletačkog kneza koje kontrolira rad Velikog vijeća i pučkih skupština. U tom razdoblju Veliko vijeće prima nekoliko imućnijih građanskih obitelji u svoje redove. Austrijanci započinju novu upravno-administrativnu reformu, ali je zbog kratke vladavine uspijevaju u potpunosti provesti (Čoralić, 1995).

Već 1805. godine Hvar opet dolazi pod francusku upravu. Svojim dolaskom Francuzi ukidaju hvarsku komunu, Veliko Vijeće i pučku skupštinu. Na svim zauzetim područjima stvaraju provincije koje se sastoje od općina, a općine se dijele na kotare. Hvar postaje dalmatinska općina. Zbog razvijene lučke infrastrukture, Hvar postaje meta tijekom Napoleonskih ratova. Već 1807. godine Rusi napadaju grad Hvar kojeg su Francuzi prethodno utvrdili. Tijekom napada velik dio grada oštećen je, ali Hvar ostaje u francuskim rukama. Ratna zbivanja u okolici otoka Hvara ne prestaju. Već 1810. godine Englezi postavljaju vojnu blokadu južnog Jadrana. Blokada onemogućava protok robe s otoka i prema otoku te polako propadaju sve gospodarske grane Hvara. Na otoku raste nezadovoljstvo uzrokovano gospodarskim problemima i odvođenjem ljudi prema dalekim ratištima. Zadnje godine francuske vladavine počinju nemiri i ustanci diljem otoka. Većina ustanaka ugušena je, ali glavni ustanak u ljeto 1813. godine počinje podizanjem austrijske zastave u Starom Gradu te se širi na cijeli otok. Paralelno s tim Englezi i Austrijanci kreću u osvajanje Dalmacije. U kasnu jesen iste godine Englezi zauzimaju Hvar, a Bečkim kongresom 1814. godine Dalmacija te s time i Hvar dodijeljena je Austriji (Novak, 1960). Burna događanja na početku 19. stoljeća pokrenula su propadanje otoka koje će trajati čitavo sljedeće stoljeće. Udarci glavnim gospodarskim granama otoka uništiti će gospodarske i demografske potencijalne otoka. Politička zbivanja prebacila su Hvar s povoljnog prometnog položaja u Mletačkoj Republici na perifernu poziciju u francuskom i austrijskom Carstvu.

Povratkom austrijske uprave postavlja se novi administrativni sustav. Hvarska općina uključuje otoke Hvar i Vis, ali bez stvarne vlasti. Grad Hvar služio je kao upravno središte za austrijske činovnike, a općina je podijeljena na kotare. Na otoku Hvaru formirano je pet kotara smještenih po većim naseljima. To su Hvar, Vrboska, Jelsa, Stari Grad i Sućuraj. Proglašenjem kotara dolazi do prekida međusobnih veza između naselja. Svaki kotar ima svoje namjesnike, a austrijski činovnici smješteni u gradu Hvaru ne žele se miješati u probleme pojedinih kotara. Periferni položaj otoka u Austrijskoj monarhiji šteti gospodarstvu zanemarivanjem udaljenih područja. Unatoč lošem položaju, Stari Grad i Jelsa kao luke profitiraju zbog orijentiranosti prema obali i manjem putu plovidbe prema ostatku monarhije. Na otočna zbivanja mnogo su utjecala politička događanja u monarhiji. Nemiri 1848. godine, koji rezultiraju donošenjem novog Ustava te cijepaju monarhiju na dva dijela, potakli su osnivanje dalmatinskog sabora čiji je cilj ujedinjenje Dalmacije i Hrvatske. Zbog jake talijanizacije otoka Hvara provedenog tijekom mletačke uprave, Hvarani nisu imali interesa sudjelovati u radu dalmatinskog sabora. Drugi značajni politički događaj s više utjecaja na život otočana bio je hrvatski narodni

preporod. Hrvatski narodni preporod stvorio je dvije političke struje na otoku, „autonomaše“ i „narodnjake“ (Čoralić, 1995). Od sredine 19. stoljeća traju politička prepucavanja i izborne bitke u svakoj hvarskoj općini. Tijekom tih prepirki, autonomaši kreću s idejom vraćanja Hvara pod talijansku upravu dok druga strana zahtijeva pripojenje Hrvatskoj kao pokrajini unutar Austro-Ugarske Monarhije. Kao posljedica podizanja nacionalne svijesti, na otoku Hvaru otvorene su tri čitaonica. Prva u Jelsi, zatim u Hvaru i Starom Gradu (Novak, 1960). Uz čitaonice, 1872. godine sva glavna mjesta imaju svoju podružnicu pošte i brzjava. Austrijska uprava u drugom dijelu 19. stoljeća nije mnogo pomogla u gospodarskom smislu. Prezauzetost nebitnim pitanjima te politička prepucavanja glavnih političkih opcija uzrokuju zanemarivanje glavnog problema otoka Hvara u 19. stoljeću, a to je ekonomsko nazadovanje. Otok će nastaviti ekonomsko stagnirati sve do pojave turizma na kraju 19. stoljeća.

Periferni položaj otoka uzrokovao je znatnu gospodarsku nerazvijenost te slabi potencijal za industrijalizacijom provedenom od strane austrijske vlasti na području Hrvatske. To je dovelo do očuvanosti flore i faune te zainteresiranost domaćih i stranih znanstvenika za Hvar. U tom razdoblju, otok Hvar bio je najistraživaniji otok monarhije. Paralelno s tim, 1857. godine počinju meteorološka praćenja i uspostava meteorološke stanice na otoku Hvaru (Mihovilović, 1995b). Praćenje klime te znanstvena istraživanja potaknula su razvoj lječilišnog turizma zbog blagih zima.

3.5.1. Gospodarstvo Hvara u 19. stoljeću

Devetnaesto stoljeće obilježeno je gospodarskim stagniranjem i propadanjem proizvodnje glavnih proizvoda otoka Hvara, vinom i maslinovim uljem. Na početku promatranog stoljeća, poljoprivredna proizvodnja nastavila se istim intenzitetom kao pod mletačkom upravom. Dolaskom francuske uprave te engleskom blokadom s Visa, prvo propada trgovina poljoprivrednim proizvodima, a kasnije smanjuje se poljoprivredna proizvodnja. Propadanjem trgovine dolazi do pojave krijumčarenja robe s otoka i na otok. Nakon završetka većih sukoba na Jadranu i utvrđivanjem austrijske vlasti dolazi do ponovnog razvoja trgovine poljoprivrednim proizvodima. Trgovalo se vinom, maslinovim uljem, bjamima i rogačima. Velika razlika bila je u položaju izvoznih luka na otoku. Propadanje vinogradarstva počinje krajem 19. stoljeća zbog dva glavna razloga. Prvi razlog je potpisivanje vinske klauzule između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Italije o uvozu jeftinijih talijanskih vina na tržište Monarhije, dok je drugi razlog pojava bolesti vinove loze koja uništava vinograde diljem dalmatinske obale. Sve do 19. stoljeća glavna izvozna luka otoka Hvara bio je grad Hvar. U 19. stoljeću glavne luke postaju Stari Grad i Jelsa zbog svoje orijentiranosti prema ostatku Austro-

Ugarske Monarhije (Čoralić, 1995). Promjena političkog sustava znatno je utjecala na međusobne veze između glavnih naselja otoka Hvara. Geografski položaj uzrokovao je promjenu uloge naselja na otoku pa dominantno naselje postaje Stari Grad, dok uloga Hvara slabi. Promjena je najviše vidljiva u gospodarskom pogledu što će se kasnije utjecati na kretanje broja stanovnika, a kod Jelse na prostorno širenje samog naselja.

Obnavljanjem trgovine i rastom poljoprivredne proizvodnje raste potreba za preradom tih poljoprivrednih kultura. Uz postojeće pogone za preradu maslina, novitet su tvornice eteričnih ulja koje su svoje proizvode izvozile diljem Monarhije, ali i do carice Elizabete. Grad Hvar i njegova okolica poznati su po proizvodnji ružmarina i njegovog ulja. U Jelsi, drugoj po veličini luci otoka, krajem 19. stoljeća gradi se parni mlin za žito koje se uvozilo s kopna. Do tada se žito mljelo u okolici Splita te prevozilo u Stari Grad i Jelsu, a zatim prodavalo po cijelom otoku.

Uz preradu poljoprivrednih proizvoda, sekundarni sektor temeljio se na brodogradnji. U Starom Gradu gradili su se veći prekomorski jedrenjaci, dok su se u ostalim otočnim brodogradilištima gradile manje, najčešće ribarske brodice. Pojavom parobroda te uspostavom linije Trst – Dubrovnik 1838. godine počinje propast brodogradnje i brodarstva na cijelom Jadranu. Brodarenje koje je najviše bilo razvijeno u Starom Gradu i Jelsi održalo se sve do kraja 19. stoljeća, dok je brodogradnja počela propadati sredinom 19. stoljeća paralelno s ostalim jedrenjačkim brodogradilištima na Jadranu (Duboković-Nadalini, 1995b). Budući da je parobrodsko linija pristajala u gradu Hvaru, Hvar se počinje oporavljati za razliku od ostalih naselja na otoku. Parobrodsko linija bila je preteča organiziranog turizma u gradu Hvaru, a počecima modernog turizma u gradu, a tako i na otoku Hvaru, smatra se uspostava Higijeničarskog društva 1868. godine (Petrić, 2001). Unatoč boljem prometnogeografskom položaju Starog Grada i Jelse, igrom slučaja pojava turizma u gradu Hvaru vraća važnost tom naselju na kraju 19. stoljeća. Važnost prometnog položaja i povijesnih događaja bit će presudna za ponovni razvoj grada Hvara i dominaciju nad ostatkom otoka koja je vidljiva sve do danas. Upravo je pojava turizma gospodarski osnažila otok te donekle zaustavila emigraciju stanovništva otoka, prvo u gradu Hvar, a kasnijim razvojem turizma i na ostatku otoka.

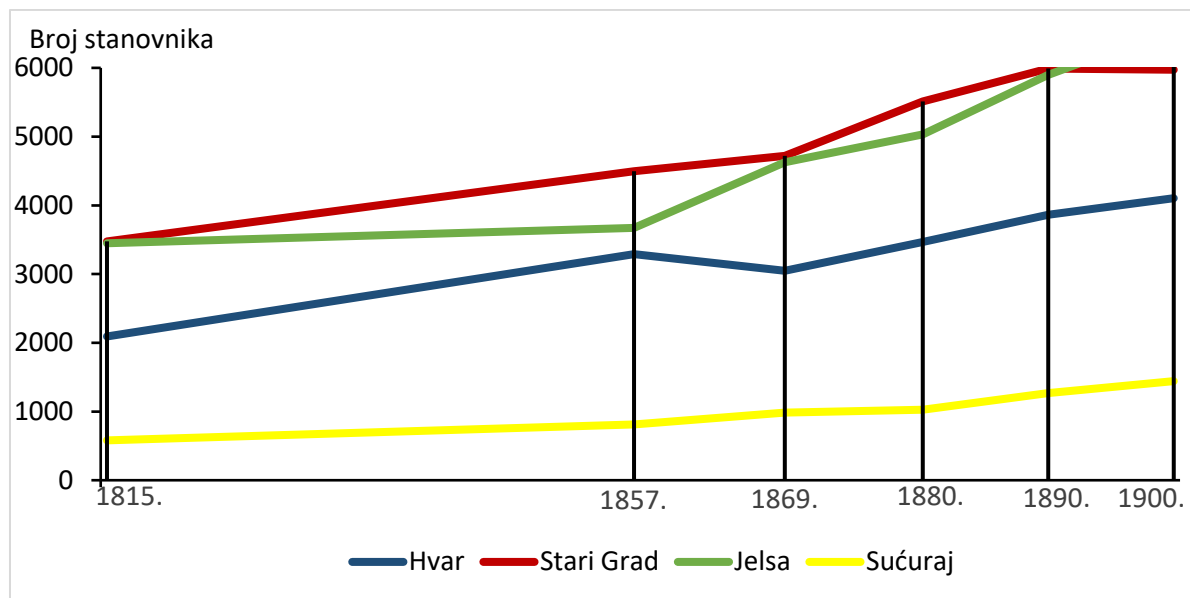
3.5.2. Stanovništvo i naselja otoka Hvara u 19. stoljeću

U ovom odlomku promatrat će se kretanje broja stanovnika na administrativnim područjima glavnih naselja na otoku Hvaru, a to su područja Hvara, Jelse, Starog Grada i Sućurja. Uz kretanje broja stanovnika cijelog područja stavit će se naglasak na sama naselja te njihov prostorni i demografski razvoj. Važna sastavnica demografske analize jest promjena udjela stanovnika u glavnom naselju s obzirom na ukupno administrativno područje tog naselja.

Analiza će obuhvaćati popise 1815. godine na početku austrijske uprave te redovite popise stanovništva od 1857. godine, zaključno s popisom 1900. godine.

Prema popisu 1815. godine na otoku živjelo je 9565 stanovnika (Novak, 1960). Najnaseljenije područje otoka bio je središnji dio uz reljefnu zonu Hvarsko polje. Budući da je poljoprivreda bila najznačajnija gospodarska djelatnost, a Stari Grad i Jelsa postaju glavne trgovačke luke, logično je da se pridošlo stanovništvo naseljavalo na tom području.

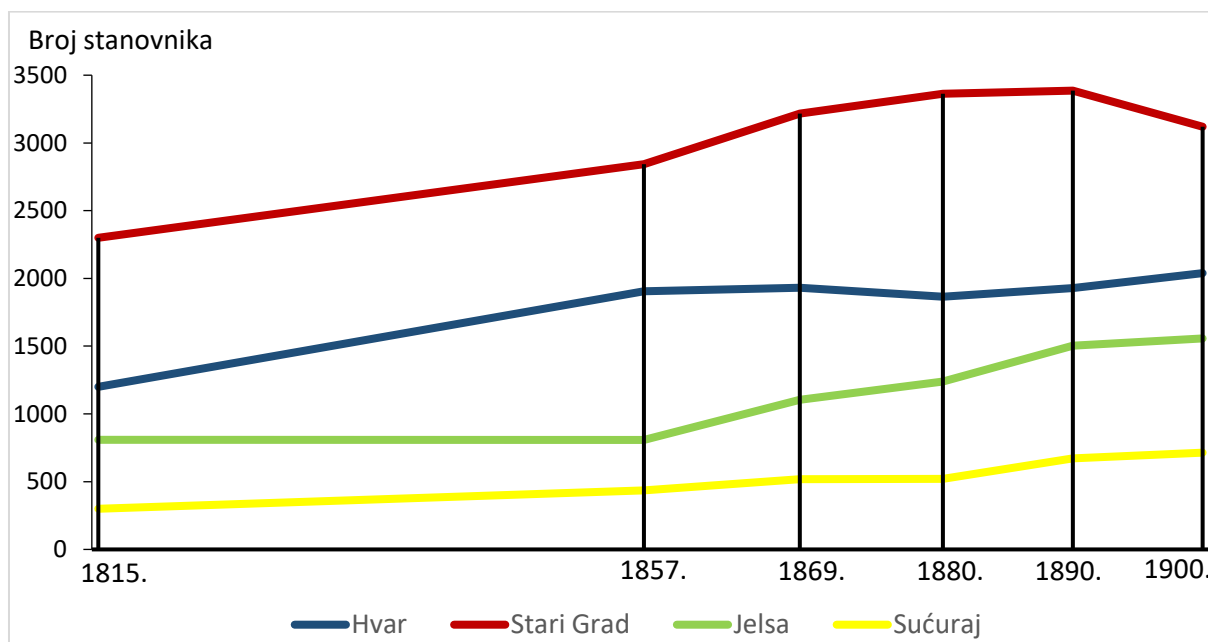
Administrativna područja Starog Grada i Jelse imala su oko 3500 stanovnika svaka. To je činilo približno $\frac{3}{4}$ stanovništva otoka. Administrativno područje grada Hvara zbog lošije agrarne baze i propadanja trgovanja tijekom ratnih događaja na početku 19. stoljeća pada na samo 2000 stanovnika. Na istočnom dijelu otoka područje Sućurja broji 580 stanovnika. Do polovice 19. stoljeća najveći rast ima područje Starog Grada i Hvara, dok Jelsa stagnira sve do lučkih investicija koje počinju krajem 1840-ih. U drugoj polovici 19. stoljeća Jelsa ima eksplozivan rast zbog velikih investicija u pomorsku trgovinu te služi kao glavna trgovačka luka za izvoz poljoprivrednih proizvoda otoka Hvara. U međupopisnom razdoblju 1857. – 1869. godine područje grada Hvara bilježi pad broja stanovnika zbog sve jačeg gospodarskog razvoja Starog Grada i Jelse. Oporavak grada Hvara dolazi s pojavom turizma. Na kraju promatranog razdoblja Jelsa i Stari Grad izjednačavaju se brojem stanovnika, a Hvar i Sućuraj bilježe konstantan rast stanovništva (sl. 9).

Sl. 9. Kretanje broja stanovnika administrativnih područja otoka Hvara od 1815. do 1900. godine

Izvor: Novak, 1960 i Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku

Analizom kretanja broja stanovnika u glavnim naseljima na otoku stvara se uvid u jačinu određenog naselja na tom području. Kretanje broja stanovnika na cijelom administrativnom području i u glavnom naselju dosta su slična. Na primjeru Jelse i Sućurja može se zaključiti jednaki intenzitet rasta, dok na primjeru grada Hvara i Starog Grada prepoznaju se drugačiji trendovi. Grad Hvar bilježi rast broja stanovnika tijekom 19. stoljeća sve do jačeg razvoja turizma 1880. godine, a naselje bilježi blagi pad broja stanovnika. Usporedivši pad broja stanovnika naselja s rastom broja stanovnika administrativnog područja može se zaključiti da je došlo do migracija u ruralnu unutrašnjost. Razlog koji je uzrokovao migracije je potražnja za ružmarinom i eteričnim uljima za koje je hvarska okolica bila specijalizirana. Nametanje Starog Grada kao jake trgovačke luke otoka još na početku promatranog stoljeća dovodi do naglog rasta stanovništva samog naselja sve do 1890. godine, kada naselje doživljava demografski vrhunac. U posljednjem međupopisnom razdoblju stoljeća bilježi se pad broja stanovnika zbog propadanja vinogradarstva i pojave parobrodskih linija na Jadranu. Propadanje glavne poljoprivredne grane i brodogradnje u Starom Gradu pokrenuli su emigraciju stanovništva koja će svoj vrhunac doseći početkom sljedećeg stoljeća (sl. 10).

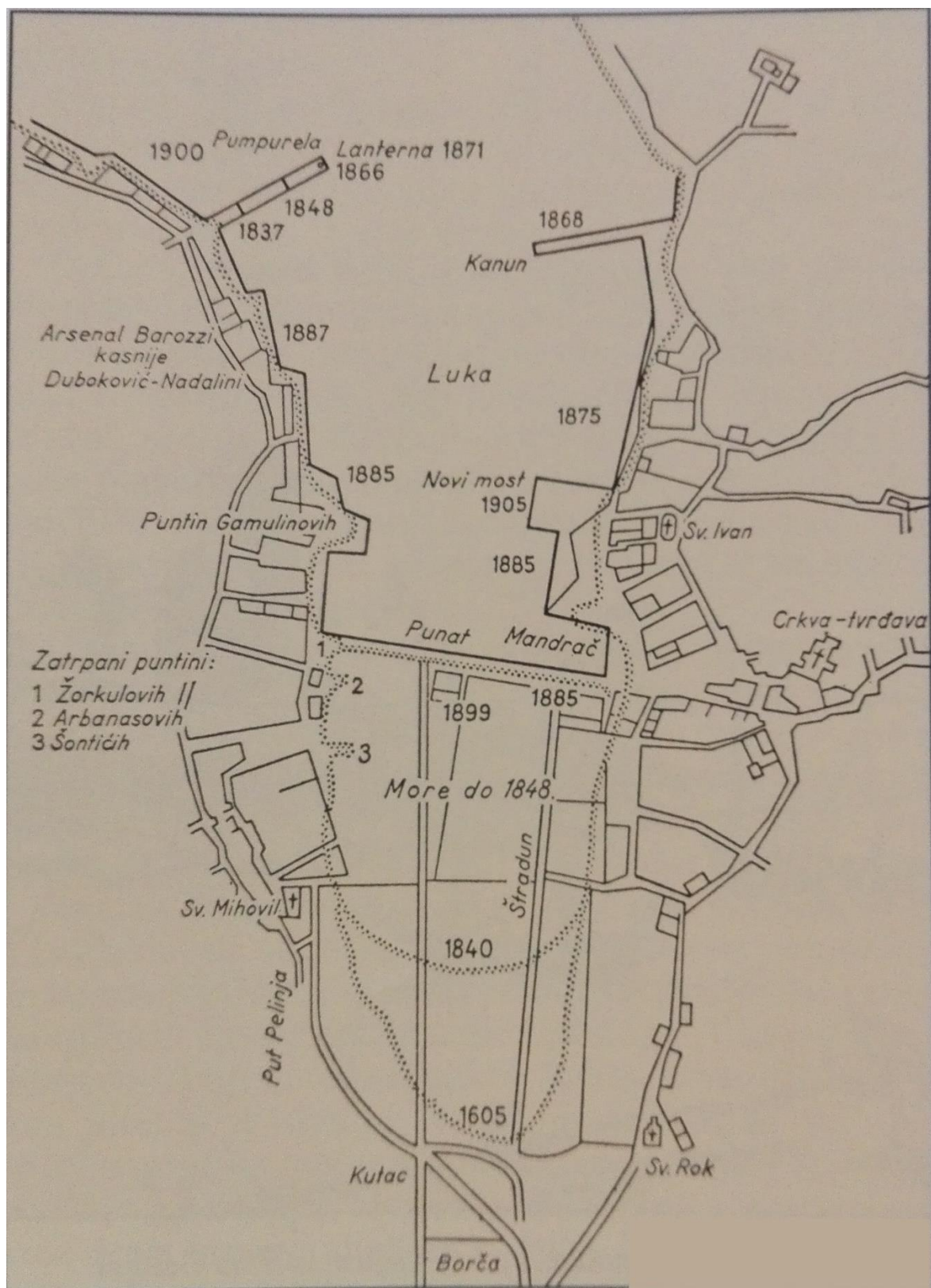
Sl. 10. Kretanje broja stanovnika glavnih naselja otoka Hvara od 1815. do 1900. godine

Izvor: Novak, 1960 i Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku

Jedan od indikatora funkcionalne jačine određenog naselja na području je udio broja stanovnika naselja s obzirom na broj stanovnika administrativnog područja. Analizom udjela broja stanovnika, najveću gravitacijsku jačinu svog područja ima Stari Grad. Na početku

stoljeća u Starom Gradu živi 2/3 stanovnika područja. Razlog tome je jačanje ribarstva te isplativost ribarenja sve do početka 19. stoljeća. Tijekom stoljeća udio stanovnika Starog Grada pada do 50% zbog jačanja poljoprivrede u okolici. Hvar i Sućuraj okupljaju polovicu stanovništva svojih administrativnih područja tijekom 19. stoljeća. Za razliku od ostalih naselja, Jelsa ima najmanji udio stanovništva u administrativnom području. Svega jedna četvrtina stanovništva živi u Jelsi. Dva su razloga uzrokovala takvu prostornu distribuciju stanovništva tijekom 19. stoljeća. Prvi razlog je vezan za razvoj Vrboske kao trgovačke luke i ribarskog naselja te kasno uređenje jelšanske luke. Na početku 19. stoljeća Vrboska je imala razvijenu lučku infrastrukturu te je služila kao izvozna luka sve do sredine promatranog stoljeća pa je tako usporavala razvoj Jelse. Drugi razlog je u broju naselja na administrativnom području Jelse tijekom 19. stoljeća. Jelsa i naselja u njejoj okolici imaju odličnu agrarnu bazu za razvoj vinogradarstva kao glavnog izvoznog proizvoda. Zbog odličnih uvjeta za razvoj poljoprivrede, na jelšanskom području nalazilo se 11 manjih naselja, dok se na području Hvara i Starog Grada nalazilo po pet naselja. Ti razlozi usporavali su razvoj Jelse koja je imala potencijal postati najjače naselje na otoku.

Što se tiče urbanističkog razvoja samih naselja, najveće promjene u 19. stoljeću doživljava Jelsa. Urbanistički razvoj Jelse počinje s izgradnjom luke sredinom 19. stoljeća. Do tada, Jelsa nije imala pristanište za veće brodove zbog plitke uvale te močvarnog dijela koji je konstantno bio izvor malarije za tamošnje stanovništvo. Sredinom prve polovice 19. stoljeća, bujični tokovi zatrpali su plitki dio obale te su imućnije jelšanske obitelji započele s izgradnjom prvog dijela lukobrana. U isto vrijeme u zaleđu Jelse gradi se odvodni kanal koji preusmjerava bujične tokove. Radovi oko jelšanske luke završili su do 1870. godine, kada se formira današnji izgled centra Jelse (sl. 11). Dovođenje luke potaknulo je preseljenje stanovništva iz unutrašnjih dijelova naselja na obalni dio pa tako jelšanska luka postaje središte života Jelšana. Jelsa postaje prekomorska luka te čak posjeduje dva vlastita broda koja su trgovala diljem svijeta. Osim izgradnje luke, u Jelsi otvara se i prva hrvatska čitaonica u Dalmaciji 1869. godine. Jelsa također dobiva poštu 1863. godine, spremište soli i već spomenuti parni mlin za žito tijekom 1860-ih. (Duboković-Nadalini, 1995b).

Sl. 11. Razvoj jelšanske luke u 19. stoljeću

Izvor: Duboković – Nadalini, 1995b

Naselja Hvar, Stari Grad i Sućuraj ne mijenjaju se previše. Tijekom 19. stoljeća u Hvaru gradi se nekoliko utvrđenja tijekom francuske uprave, ali nakon bitke kod Visa 1866. godine grad gubi svoj vojni značaj te se napuštaju sve vojne fortifikacije (Novak, 1960). Grad gubi na značaju sve do jačeg razvoja turizma na kraju 19. stoljeća. Do tada u Hvaru je otvorena gimnazija te nekoliko ugostiteljskih objekata kao posljedica izletnika pridošlih uvođenjem parobrodske linije Trst – Dubrovnik. Turizam nije potaknuo veću izgradnju naselja jer se turistički promet odvijao u prenamijenjenim objektima. Prvi značajni turistički projekt bio je izgradnja lječilišnog hotela carice Elizabete koji je započeo na samom kraju 19. stoljeća (Petrić, 2001).

U Starom Gradu tijekom 19. stoljeća dolazi do podizanja obale poradi sprječavanja prelijevanja mora. U drugoj polovici 19. stoljeća otvara se ribarnica i Općinski dom te se osniva hrvatska čitaonica. Do 1872. godine sva glavna naselja na Hvaru imaju svoju stanicu pošte i brzojava. Kao dio procesa prostornog uređenja, današnji park Vrba uređen je sredinom ovog stoljeća (Duboković-Nadalini, 1995a).

4. Otok Hvar u 20. stoljeću

Dvadeseto stoljeće izdvojeno je zbog drugačijeg pristupa u istraživanju. Dosadašnje istraživanje historijsko-geografskog razvoja otoka Hvara temeljilo se na dostupnoj literaturi te podacima pronađenim u povijesnim knjigama. Grafičkih priloga bilo je vrlo malo te su se temeljili na crtežima i ne sasvim preciznim skicama. U 20. stoljeću dolazi do evidentiranja statističkih podataka te raznih satelitskih snimaka korištenih za praćenje razvoja društvenog i gospodarskog života otoka Hvara.

4.1. Hvar u 20. stoljeću

Na početku stoljeća otok Hvar, kao i ostatak Dalmacije nalazi se pod austro-ugarskom upravom. Nekoliko gospodarskih procesa uzrokovali su masovno iseljavanje otočnog stanovništva. Širenje bolesti vinove loze i propadanje jedrenjačkog prometa tjera radno sposobno stanovništvo van otoka. Za kratko razdoblje pod austro-ugarskom upravom tijekom 20. stoljeća bitno je naglasiti sve jači razvoj turizma u gradu Hvaru koji će se kasnije širiti na ostala otočka naselja. Tijekom Prvog svjetskog rata otok Hvar nije bio izložen ratnim razaranja, ali je gospodarski stagnirao (Novak, 1960). Periferni položaj na ratna događanja te loše ekonomsko stanje diljem monarhije uzrokovali su gospodarsko stagniranje.

Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do raspada Austro-Ugarske Monarhije i otok Hvar dolazi pod upravu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prvih nekoliko poratnih godina, Hvar okupira talijanska vojska pod izlikom da im je dalmatinska obala obećana Londonskim ugovorom iz 1915. godine. Kratkotrajna talijanska uprava na Hvaru ostavila je lošu uspomenu jer je bila obilježena teroriziranjem lokalnog stanovništva. Godine 1921. Hvar konačno dolazi pod upravu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Ulazak Hvara u državu južnih Slavena dočekan je radosno ali ta radost nije dugo trajala. Društveni život bio je pod represijom državnog aparata tkoji je zabranio sva hrvatska obilježja (Čoralić, 1995).

Za razliku od društvenog života, gospodarske prilike poboljšavaju se konstantnim razvojem turizma od početka 20. stoljeća. Turizam na Hvaru privlači nove investicije koje osim širenja turističke ponude, podižu kvalitetu života domicilnog stanovništva. Pod utjecajem turizma, poboljšan je prometni sustav kao i veze s kopnom. Sredinom 1920-ih godina gradi se moderna cesta koja spaja tri najveća naselja; Hvar, Stari Grad i Jelsu. Modernizacija zahvaća i komunalnu infrastrukturu te se znatno ulaže u uređenje grada Hvara i Jelse kao dvije najznačajnije otočne turističke destinacije (Petrić, 2001).

Drugi svjetski rat na Hvaru označava povratak talijanske okupacije i njezinog terora nad lokalnim stanovništvom. Teror nad lokalnim stanovništvom te gospodarska regresija potiču velik broj Hvarana na priključenje Narodnooslobodilačkom pokretu. Talijani uspostavljaju četiri garnizona na otoku smještene u glavnim naseljima. Nedugo nakon formiranja garnizona, oslobodilački borci zauzimaju nekoliko manjih naselja na središnjem dijelu otoka koji služe kao baze za napad na Talijane. Kao odmazdu za te napade, početkom 1943. godine talijanska vojska spaljuje sela Dol i Vrbanj. Kapitulacijom Kraljevine Italije sredinom 1943. godine, cijeli otok pada u ruke NOP-a i ubrzo postaje središte Narodnooslobodilačkog pokreta za područje Dalmacije (Novak, 1960). Povoljni geografski položaj odigrao je važnu ulogu za značaj Hvara tijekom Drugog svjetskog rata. Pružanje otoka te njegova izduženost pretvorili su Hvar u bitnu vojnu bazu tijekom rata.

Drugi svjetski rat za Hvar prestaje 1944. godine nakon kratkotrajne okupacije Nijemaca na istočnom dijelu. U siječnju 1944. godine, Nijemci zauzimaju područje Sućurja te pale nekoliko desetaka kuća i deportiraju 1000 ljudi s tog područja. U strahu od prodora Nijemaca na zapadni dio otoka, s Hvara je organiziran bijeg 3000 stanovnika u El Shatt, egipatski kamp za Hrvate (Mihovilović, 1995a).

Nakon Drugog svjetskog rata situacija na otoku nije povoljna. Turizam kao obećavajuća gospodarska aktivnost u potpunosti je zaustavljena, poljoprivredna područja su uništena ili zapuštena, a radno sposobno stanovništvo izbjeglo je ili poginulo u ratu. Obnova otočnih naselja krenula je sa stambenim objektima. Budući su na Hvaru nastradala samo manja naselja poput Vrbanja, Dola i Sućurja, stambena obnova nije dugo trajala. Stambenu obnovu naslijedila je modernizacija infrastrukture te ekonomska ulaganja. Glavna ulaganja napravljena su u obnovu i širenje turističke infrastrukture dok su investicije u primarni i sekundarni sektor imale manji utjecaj na ekonomsku obnovu (Novak, 1960). Otok životari sve do početka 1970-ih godina, a onda je uslijedilo razdoblje masovnog turizma. Sve veći priljev turista na otok uzrokuje najveće prostorno širenje naselja Hvara, Starog Grada i Jelse. Sve do početka 1990-ih godina otok razvija monokulturu turizma što će ostaviti trag u prostoru uzrokovavši agrarni i ruralni egzodus te unutarotočne migracije (Čoralić, 1995).

Tijekom Domovinskog rata, na otoku nije bilo ratnih zbivanja. S obzirom da su agresori dolazili s područja Srbije i sjevernog dijela Federacije Bosne i Hercegovine (Republike Srpske), otok Hvar bio je znatno udaljen od ratom pogođenih područja. Iako ratnih razaranja nije bilo, na otoku su se osjetile ratne posljedice. Posljedice su manji turistički promet i priljev izbjeglica iz ratom pogođene Bosne i Hercegovine. Nakon rata turizam se počinje oporavljati kao glavna

gospodarska djelatnost (Petrić, 2001). U 20. stoljeću otok Hvar bio je mjesto raznih zbivanja u vrlo kratkom vremenu. U prvoj polovici promatranog razdoblja nepovratno je uništena poljoprivredna proizvodnja te popratna prerađivačka industrija. To je pojačalo razvoj turizma koji sredinom 20. stoljeća preuzima glavnu ulogu u cjelokupnom razvoju otoka.

4.2. Gospodarstvo otoka Hvara u 20. stoljeću

U ovom poglavlju analizirat će se promjene u gospodarskim granama otoka Hvara te će se analizirati gospodarska struktura stanovništva nakon 1971. godine pomoću grafičkih priloga.

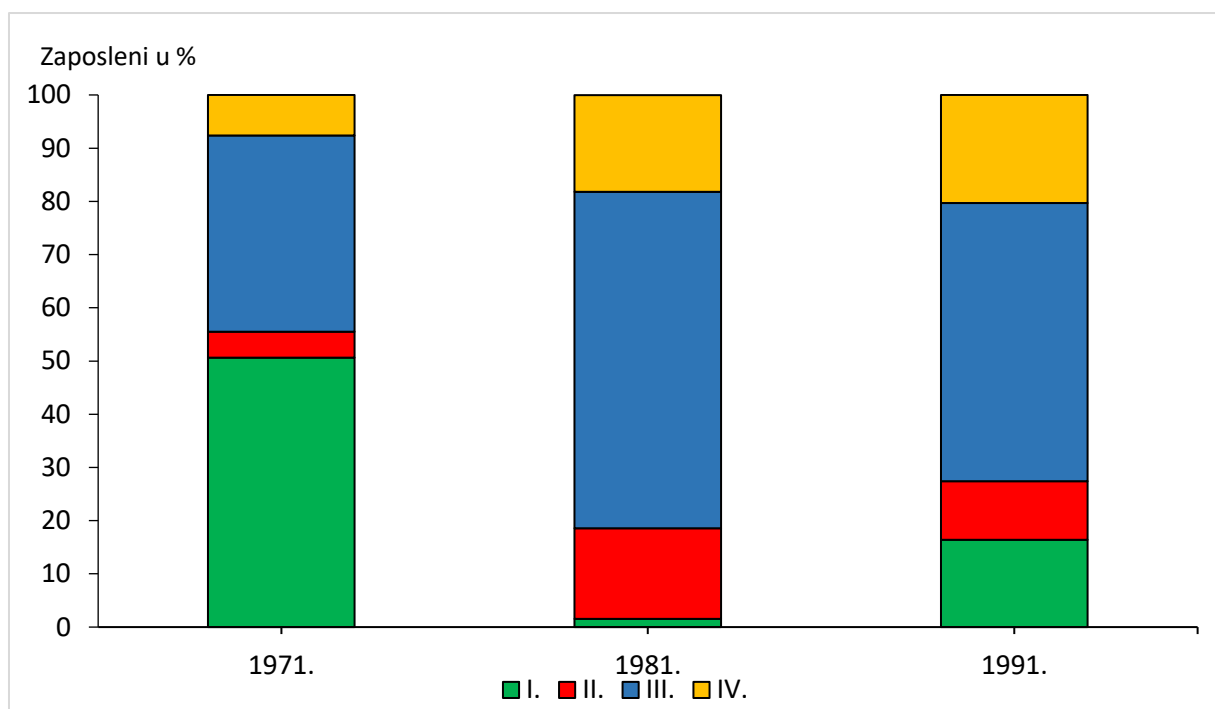
Početak 20. stoljeća turizam počinje svoj značajan razvoj rastom popularnosti grada Hvara u Monarhiji. Turizam se razvija samo na području Hvara sve do 1920-ih godina dok na ostatku otoka dominira poljoprivreda i sve slabije brodarstvo. Zbog bolesti vinove loze nestaje vinogradarstvo, a poljoprivreda se temelji na uzgoju i izvozu buhača i eteričnih ulja. U razdoblju vladavine Kraljevine Jugoslavije dolazi do pokušaja provođenja agrarnih reformi koje negativno utječu na poljoprivrednu proizvodnju. Loša agrarna politika uzrokuje nemire na središnjem dijelu otoka zbog ovisnosti tamošnjeg stanovništva o poljoprivrednoj proizvodnji i izvozu tih proizvoda. Stočarstvo koje nikad nije imalo značajni utjecaj na Hvaru dolazi u sve lošiji položaj, a jedina primarna djelatnost koja se održava je ribarstvo. Ribarstvo doživljava kratkotrajan razvoj uvođenjem novih tehnologija poput mreža plivarica i nove pomorske rasvjete na brodovima. Godine 1928. na otoku se pojavljuje nova poljoprivredna kultura. U Velom Grablju, naselju u blizini grada Hvara, počinje sadnja lavande. Kao nova i vrlo isplativa poljoprivredna kultura, lavanda osvaja otok Hvar. Godine 1960. otok Hvar zaslužan je za proizvodnju 90 % lavande u svijetu. Najpoznatije područje uzgajanja lavanda postaje okolica grada Hvara, što je bio i slučaj s ružmarinom (Perčić, 1995). Specijalizacija određenog područja na otoku za određene kulture dovodi do pojave zadrugarstva. Tijekom 1920-ih godina dolazi do osnivanja poljoprivrednih udruženja – zadruga. Zadrugarstvo se javlja kao pokušaj organiziranog izvoz poljoprivrednih proizvoda. Prve zadruge uključivale su proizvođače eteričnih ulja, a kasnije stvaraju se zadruge za sve značajnije poljoprivredne proizvode od vina i maslinovog ulja pa sve do voćarskih zadruga (Huljić, 1995). Sljedeći udarac koji je pojačao proces ruralnog egzodusa na otoku Hvaru zadala je agrarna politika socijalističke vlasti. Uvođenje seljačkih kvota i ograničavanje poljoprivredne proizvodnje natjerali su velik broj poljoprivrednika na emigraciju ili prelazak na turizam. Ograničena proizvodnja kočila je inovacije u poljoprivredi te obeshrabrila poljoprivrednike za poduzetnu proizvodnju.

Sekundarni sektor tijekom 20. stoljeća postaje jedva primjetan. U prvoj polovici 20. stoljeća, sekundarni sektor temeljio se na preradi poljoprivrednih proizvoda, a najznačajniji

objekt bila je nova tvornica za preradu ribe u Vrboskoj izgrađena krajem 1920-ih godina. Značajan razvoj sekundarnog sektora nastupa nakon Drugog svjetskog rata. Politika tadašnje socijalističke vlade smatrala je da se poslijeratna obnova bazira na industrijalizaciji i kolektivnoj poljoprivredi. Tragovi industrijalizacije otoka Hvara su otvaranje raznih pogona u Starom Gradu i Jelsi. Zbog odlične agrarne baze i velikog broja vinograda, u Starom Gradu i Jelsi otvaraju se velike vinarije, moderniziraju se uljare i tvornice za preradu eteričnog ulja te pogon za obradu smole (Novak, 1960).

Tercijarni sektor temelji se na razvoju turizma. Prethodno je spomenuto da se turizam jače razvija početkom 1970-ih godina, ali je turistička aktivnosti prisutna tijekom cijelog 20. stoljeća. Na početku stoljeća turizam potiče gradnju smještajnih kapaciteta i prenamjenu stambenih objekata. Uz povećanje broja smještajnih kapaciteta, Hvar i Jelsa prolaze više faza uređenja naselja u turističke svrhe. Gradnja šetnica, poboljšavanje prometnog sustava otoka, izgradnja više trajektnih terminala, modernizacija komunalne infrastrukture primjeri su turističkih projekata koji indirektno poboljšavaju kvalitetu života na otoku Hvaru. Zbog pojave masovnog turizma 1970-ih dolazi do potrebe za novim smještajnim kapacitetima te tada glavna hvarska naselja ulaze u najveće prostorno širenje (Petrić, 2001).

Analiza gospodarske strukture stanovništva dokazuje ogroman utjecaj turizma na otok od 1971. godine pa sve do kraja stoljeća. Godine 1971. primarni sektor zapošljava više od polovice otočnog stanovništva dok druga polovica najviše radi u tercijarnom sektoru koji se temelji na turizmu. Već 10 godina kasnije, primarni sektor pada na svega 1 % otočnog stanovništva dok tercijarni sektor zapošljava 2/3 stanovnika. U tom razdoblju ojačao je i sekundarni sektor koji se temelji na građevinskoj djelatnosti. Veliki građevinski projekti poput izgradnje većine današnjih hotela zbili su se u međupopisnom razdoblju 1971. – 1981. godina. Povratak stanovništva u primarni sektor u zadnjem međupopisnom razdoblju uzrokovan je čestim gospodarskim krizama u bivšoj Jugoslaviji. Gospodarske krize i ratna zbivanja vraćaju život hvarskoj poljoprivredi. Sekundarni i tercijarni sektor bilježe pad u strukturi zaposlenih. U sekundarnom sektoru uzrok tome je dovršetak građevinskih projekata, a u tercijarnom sektoru uzrok je pad turističkog prometa na kraju 20. stoljeća (sl. 12).

Sl. 12. Gospodarska struktura stanovništva otoka Hvara 1971. – 1991. godine

Izvor: Popis stanovništva i stanova 31.III.1971., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1973., Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981., Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb, 1986., Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstva 1991.

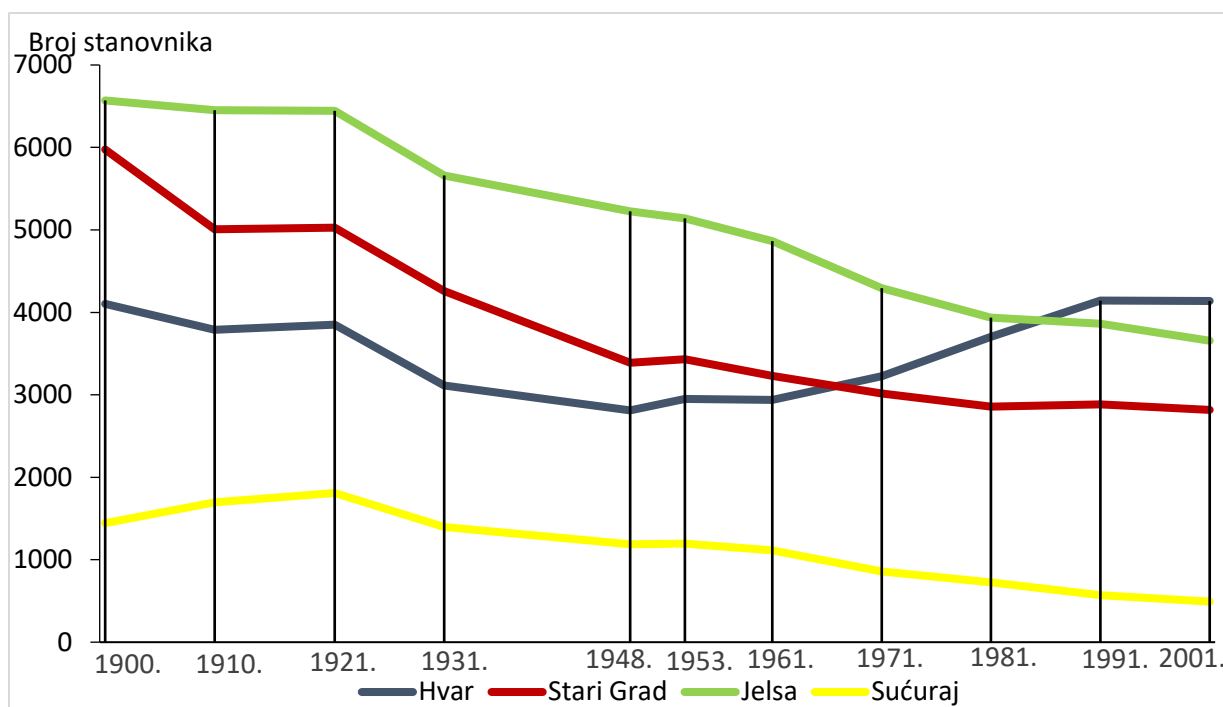
Na temelju analize razvoja gospodarstva zaključujemo da je u 20. stoljeću došlo do ekonomskog preokreta na otoku Hvaru. Turizam postaje dominantna gospodarska aktivnost te postaje glavni pokretač svih investicija u 20. stoljeću. Poljoprivredni razvoj ovisi o mogućoj implementaciji proizvoda u turističku ponudu. Takav razvoj poljoprivrede pokrenuo je specijalizaciju hvarske poljoprivrede na određene kulture koje se usko vežu uz otok Hvar.

4.3. Stanovništvo i naselja otoka Hvara u 20. stoljeću

Kao i u prethodnom poglavlju, analizom će se obuhvatiti kretanje broja stanovnika u administrativnim područjima i glavnim naseljima otoka Hvara. Na kraju 19. stoljeća otok je demografski živnuo te su glavna naselja na otoku bila Jelsa i Stari Grad zbog povoljnog prometnog položaja prema ostatku Monarhije. U 20. stoljeću glavni utjecaj na demografska kretanja i razvoj naselja ima turizam.

Na početku 20. stoljeća Stari Grad, Jelsa i Hvar bilježe pad broja stanovnika zbog loših ekonomskih uvjeta na otoku. Pad broja stanovnika Jelse i Hvara ublažen je razvojem turizma koji poboljšava gospodarski situaciju na tim područjima. Stari Grad bilježi značajan pad broja stanovnika koji traje sve do kraja Drugog svjetskog rata. Značajan pad broja stanovnika

uzrokovan je neučinkovitom agrarnom politikom i velikom ovisnošću Starog Grada o poljoprivredi. Nakon Drugog svjetskog rata počinje demografska obnova središnjeg i zapadnog dijela otoka. Hvar i Jelsa obnavljaju se razvojem turizma, dok se starogradska demografska obnova pokreće ulaganjima u sekundarni sektor. Zbog neuspjelih investicija u sekundarni sektor, područje Starog Grada bilježi pad broja stanovnika već u popisu 1961. godine te se takav trend nastavlja do preusmjerenja na turizam 1981. godine. Područje Jelse također gubi stanovništvo te se takav trend nastavlja sve do kraja stoljeća zbog velikog broja naselja koja su isključena iz turističkih tokova. Budući da se hvarski turizam 20. stoljeća temeljio na ljetnom kupališnom turizmu, gospodarski razvoj uzrokovan turizmom nije zahvatio naselja u unutrašnjosti. Administrativno područje grada Hvara bilježi konstantan rast u drugoj polovici 20. stoljeća. Zbog malih ratnih događanja tijekom Drugog svjetskog rata, gradu nije bila potrebna velika obnova pa je razvoj turizma bio brži nego na ostatku otoka. Trend rasta povećava se nakon 1971. godine zbog pojave masovnog turizma i velikih turističkih investicija na tom području. Istočna strana otoka ima konstantni pad stanovništva. U prvoj polovici stoljeća razlog tome su loši agrarni zakoni, zatim sredinom stoljeća ratna razaranja najviše pogađaju istočni dio otoka. Demografska obnova koju su doživjela ostala područja otoka nije bila moguća u području Sućurja. Istočni dio otoka bio je prometno izoliran te van tadašnjih turističkih tokova. To nije omogućilo jači razvoj turizma stoga se stanovništvo iseljavalo. Trend pada broja stanovnika slabi zbog sve manjih demografskih resursa na tom području (sl. 13).

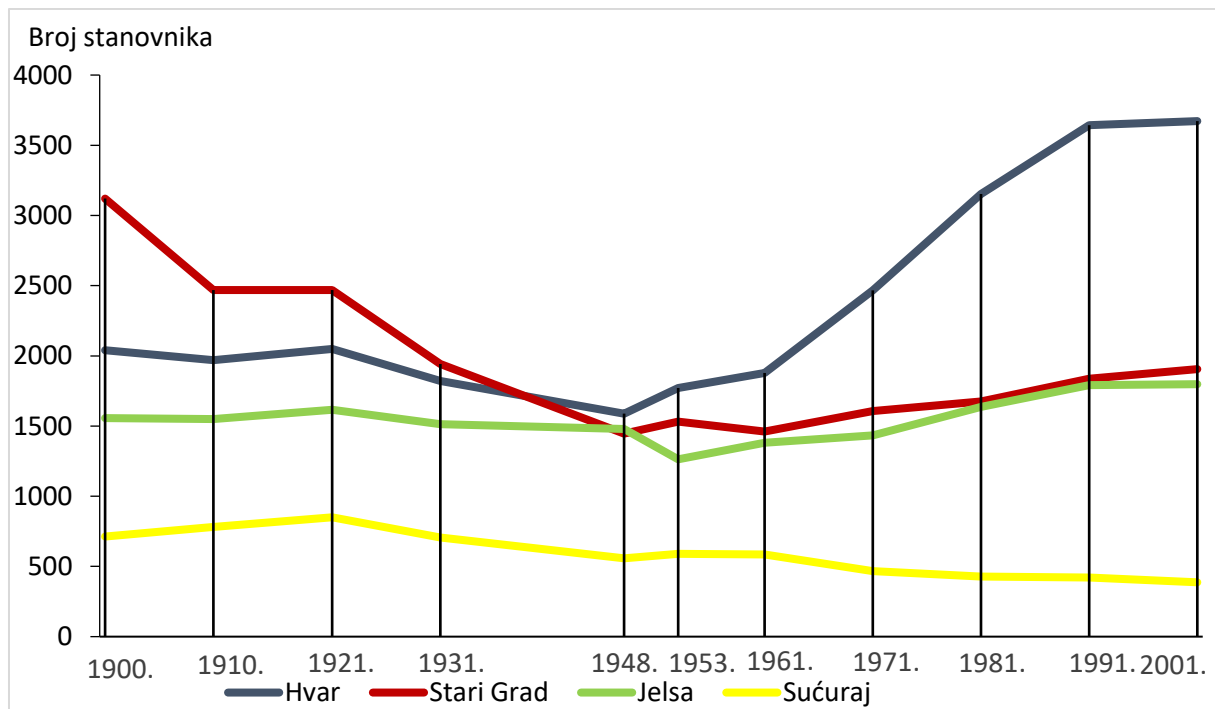
Sl. 13. Kretanje broja stanovnika administrativnih područja otoka Hvara od 1900. do 2001. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku

Analizom kretanja broja stanovnika glavnih naselja otoka Hvara može se zaključiti da je turizam postao dominantna gospodarska aktivnost na otoku. Logično je da stanovništvo migrira u smjeru ekonomske i društvene blagodati. Budući da na otoku nije bilo većih ratnih zbivanja tijekom 20. stoljeća, glavni uzrok imigracije i unutarotočnih migracija bio je vezan za gospodarski razvoj.

Na početku 20. stoljeća Stari Grad najveće je naselje na otoku. Zatim ga slijede Hvar i Jelsa te Sućuraj s jako malom demografskom bazom. Zanimljivo je da se trend kretanja stanovništva u naselju Sućuraj podudara s trendom u administrativnom području Sućuraj što pokazuje značaj samog naselja za istočni dio otoka. Do kraja Drugog svjetskog rata Stari Grad doživljava ogroman pad broja stanovnika uzrokovan propadanjem vinogradarstva na otoku. To dokazuje usku povezanost Starog Grada i vinogradarstva te u prilog tome ide položaj samog grada uz velike poljoprivredne površine. Zbog odlične agrarne baze, Stari Grad nije krenuo s razvojem turizma početkom 20. stoljeća, za razliku od Jelse. U drugoj polovici 20. stoljeća vidljiv je mali porast broja stanovnika u Starom Gradu. To je posljedica ulaganja u sekundarni sektor i otvaranja raznih pogona za preradu poljoprivrednih proizvoda. Zbog neisplativosti tih ulaganja i propadanja sekundarnog sektora u Starom Gradu, u međupopisnom razdoblju 1953.

– 1961. godine bilježi se pad broja stanovnika. Već 1961. godine zbog preusmjeravanja na turizam počinje trend porasta broja stanovnika koji je prisutan sve do kraja stoljeća. U prvoj polovici 20. stoljeća, Jelsa i Hvar bilježe blagi pad broja stanovnika. Ublažen pad za razliku od ostalih naselja imaju zbog razvoja turizma i bolje gospodarske situacije u tom razdoblju. Nakon Drugog svjetskog rata, Hvar bilježi konstantan rast broja stanovnika, a eksplozivan rast stanovništva bilježi se od 1971. do 1991. godine. Pojava masovnog kupališnog turizma i gradnja novih smještajnih kapaciteta stvorila je potrebu za većim brojem radne snage. Jelsa nakon Drugog svjetskog rata bilježi blagi pad broja stanovnika zbog nedostataka poslijeratnih investicija. Već od popisa 1953. godine, trend kretanja broja stanovnika mijenja se iz negativnog u pozitivni te se zadržava do kraja stoljeća. U posljednjem desetljeću, naselja Hvar, Jelsa i Starog Grad bilježe blagi porast broja stanovnika zbog ratnih događanja u Hrvatskoj što je uzrokovalo priljev izbjeglica na otok (sl. 14).

Sl. 14. Kretanje broja stanovnika glavnih naselja otoka Hvara od 1900. do 2001. godine

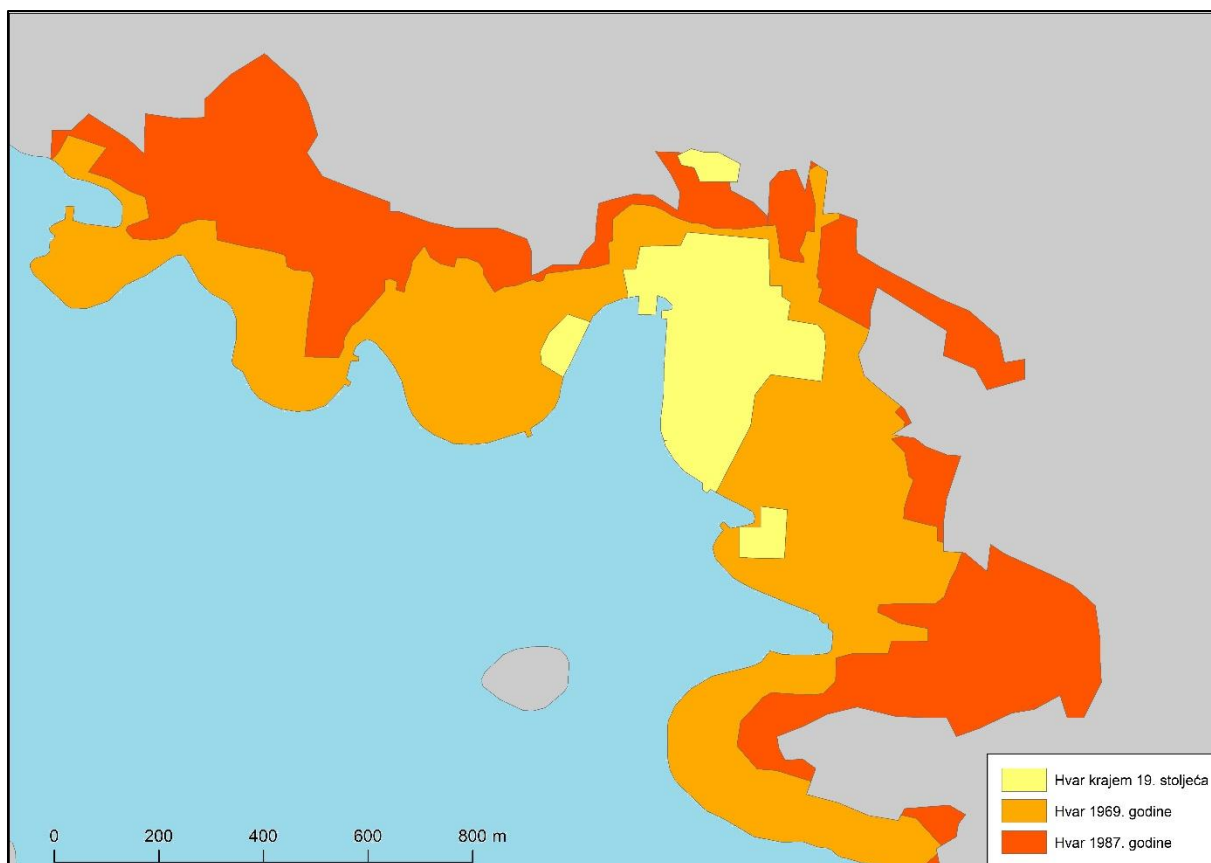
Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku

Promatrajući kretanje broja stanovnika naselja unutar administrativnih područja, sva administrativna područja imaju jednak trend. Manja naselja gube stanovništvo tijekom 20. stoljeća dok veća naselja bilježe rast broja stanovnika, osim Sućurja koji bilježi blaži pad nego ostala naselja administrativnog područja. Iz toga se može zaključiti da su unutarotočne migracije uzrokovane razvojem turizma. Najdominantnije naselje je grad Hvar koji okuplja 88

% stanovnika, dok ostala naselja okupljaju barem polovicu stanovništva svojih administrativnih područja (Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., DZS).

Prostorni razvoj otočnih naselja pratio je razvojne faze hvarskog turizma. Tako već do kraja prve polovice 20. stoljeća počinje gradnja nekoliko većih smještajnih objekata i ostale turističke infrastrukture. Grad Hvar dobiva svoj prvi hotel Lječilišni hotel carice Elizabete već 1903. godine, a do početka Drugog svjetskog rata u naselju izgrađena su još četiri hotela; „Park“, „Overland“, „Kovačić“ i „Slavija“. Tadašnji hoteli bili su u privatnom vlasništvu. U istom razdoblju, u Starom Gradu i Jelsi izgrađen je po jedan hotel. U Starom Gradu to je hotel „Mosorska vila“ a u Jelsi to je hotel „Jadran“. U svim navedenim naseljima, paralelno s gradnjom hotela otvarali su se ugostiteljski objekti te do početka Drugog svjetskog rata naselja su imala uređeno gradsko kupalište. Neposredno nakon Drugog svjetskog rata nema gradnje novih smještajnih kapaciteta. U gradu Hvaru šire se postojeći objekti, u Jelsi ne postoje investicijski projekti dok se u Starom Gradu smanjuje broj kreveta zbog investicijskih projekata u drugim sektorima. Sve do početka 1960-ih godina, nema značajnijih ulaganja u turizam ni u jednom otočnom naselju (Petrić, 1995).

Početakom 1960-ih najavljuju se veliki turistički projekti. U tom razdoblju izgrađeni su svi veći hoteli na području otoka Hvara. Tako se u Hvaru grade hoteli „Pharos“, „Adriatic“, „Delfin“, „Bodul“, „Galeb“, „Sirena“ i „Amfora“ te renovira postojećih pet hotela. Dolazi do pojave privatnog smještaja gradnjom apartmana u obiteljskim kućama. Gradska jezgra funkcionalno se prenamjenjuje u turističke svrhe. Od 1960-ih do kraja 1980-ih godina grad doživljava najveće prostorno širenje u povijesti (sl. 15). Širenje se događalo prema zaleđu grada zbog nedostatka pogodnih površina u obalnom pojasu. Paralelno s tim, dolazi do sve većeg otvaranja ugostiteljskih i ostalih popratnih turističkih objekata poput luka nautičkog turizma.

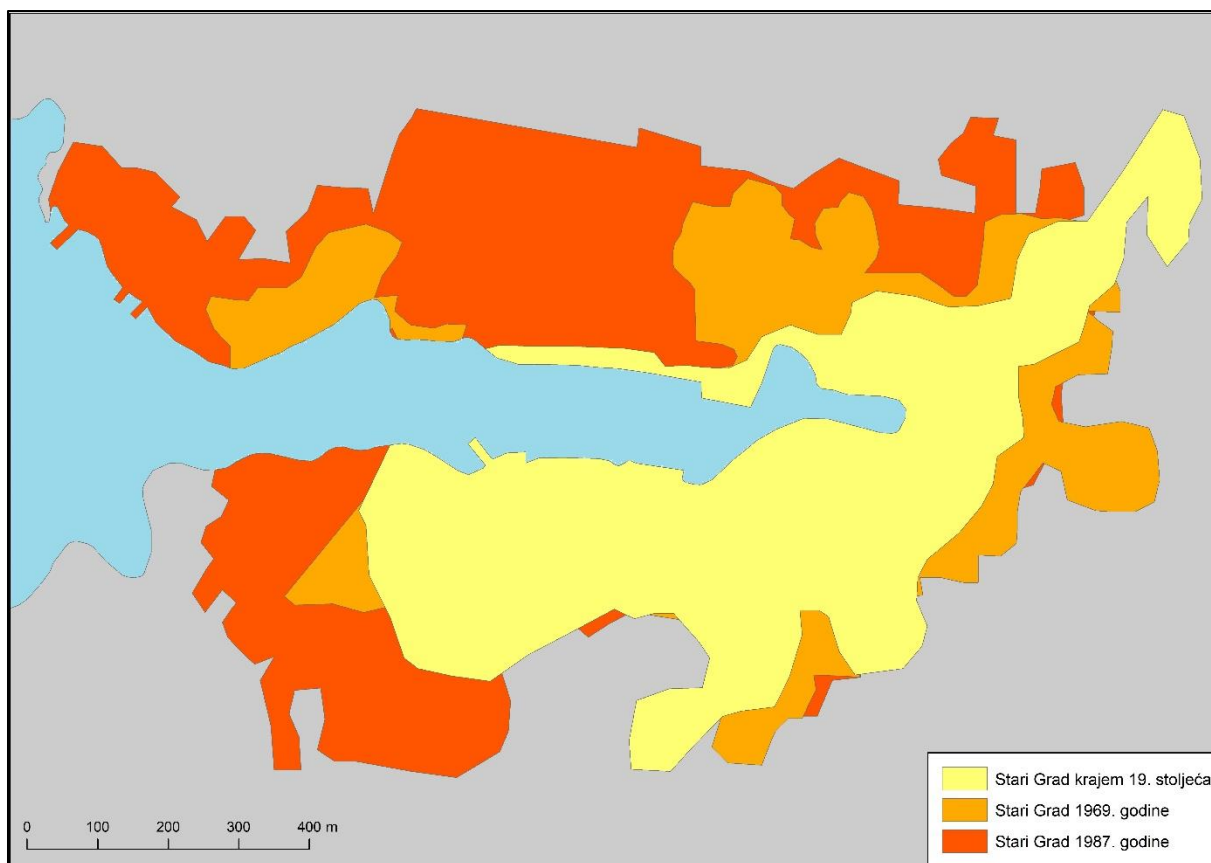

Sl. 15. Širenje formalnog naselja Hvara u 20. stoljeću

Izvor: Kokan, 1987., URL 1, URL 2

Nakon propalih investicija u sekundarnom sektoru koje dovode do zamiranja turizma u Starom Gradu, početkom 1960-ih kreću turistički projekti. Prvi izgrađeni hotel na području naselja bio je kompleks „Helios“ koji uključuje i bungalove. Paralelno s hotelskim kompleksom „Helios“ gradi se hotel „Adriatic“. Nakon tih projekata nastavak gradnje slijedi krajem 1970-ih i traje do sredine 1980-ih. U tom razdoblju izgrađeni su hoteli „Arkada“, „Jurjevac“ i „Trim“ (sl. 16). Pozitivno za razvoj turizma u Starom Gradu utječe i gradnja velike trajektne luke nedaleko od samog naselja krajem 20. stoljeća.

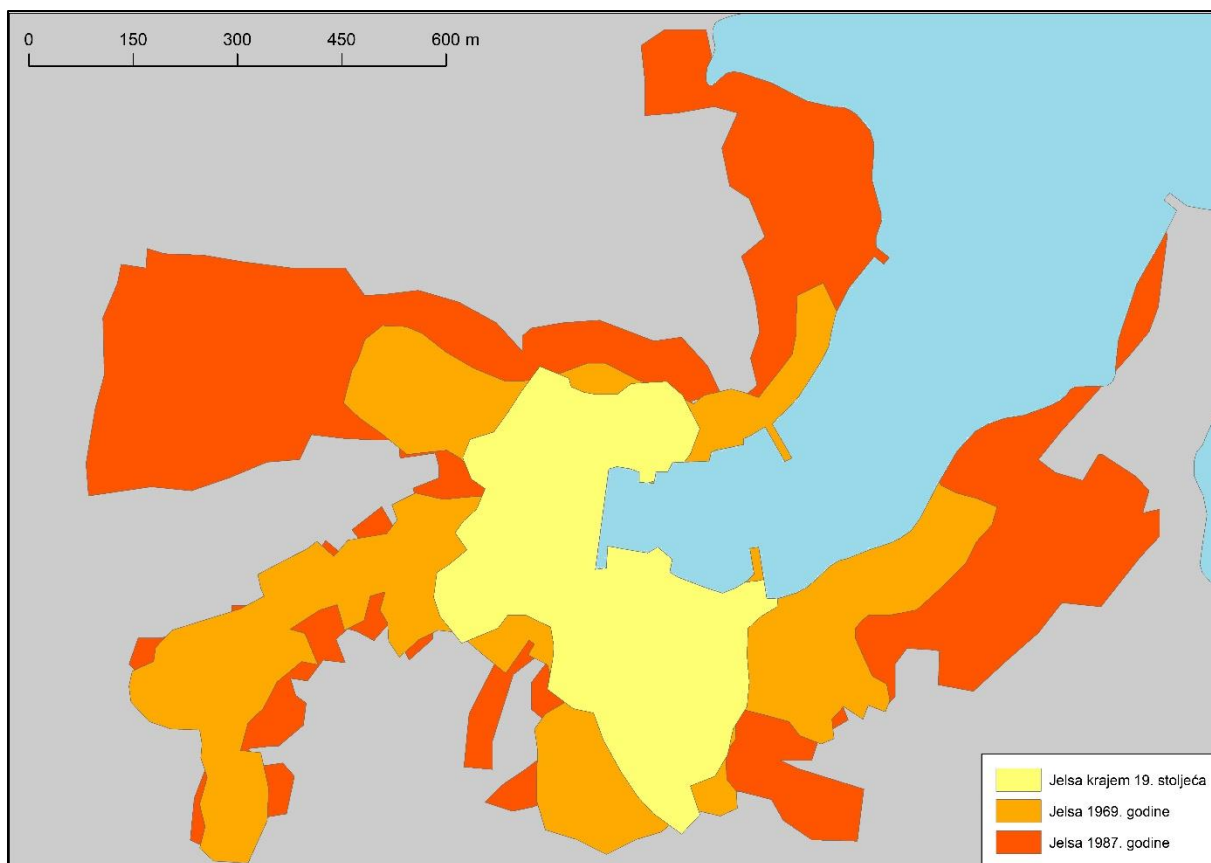

Sl. 16. Širenje formalnog naselja Starog Grada u 20. stoljeću

Izvor: Kokan 1987., URL 1, URL 2

Na području Jelse grade se dva veća hotela, „Fontana“ 1969. godine i „Mina“ 1972. godine. Zbog prometne udaljenosti od ostalih prometnih čvorišta na otoku (trajektnih luka u blizini Hvara i u Sućurju) Jelsa nije privukla veći broj turističkih investicija. Osim prometne izoliranosti, u Jelsi gradnja se nastavlja uz obalni pojas i obliku obiteljskih kuća s privatnim sobama za iznajmljivanje (sl. 17). Turistički razvoj Jelse koči Vrboska koja postaje nautički centar sjeverne strane otoka Hvara pa privlači određeni broj jelšanskih gostiju.

Sl. 17. Širenje formalnog naselja Jelse u 20. stoljeću

Izvor: Kokan, 1987., URL 1, URL 2

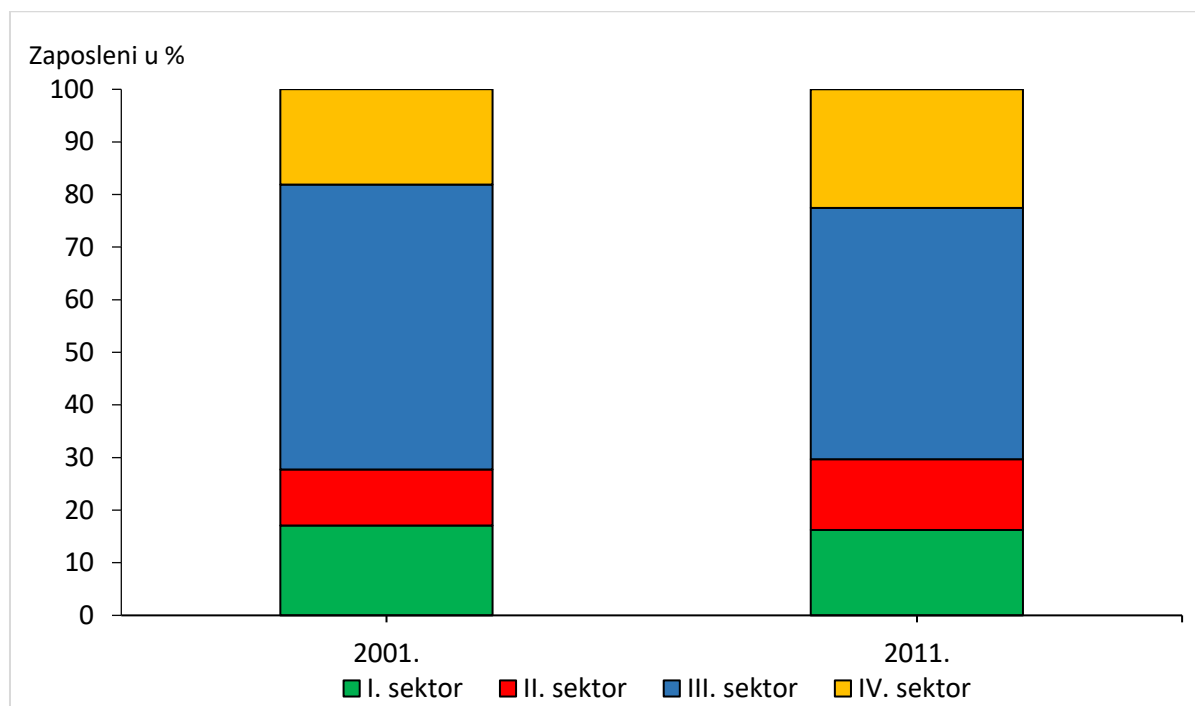
5. Otok Hvar u 21. stoljeću

U ovom poglavlju analizirati će se recentni razvoj otoka Hvara te će se napraviti predviđanja o budućem razvoju otoka uz pomoć dostupne strateško – planske dokumentacije.

5.1. Recentni razvoj otoka Hvara

Na prijelazu stoljeća razvoj otoka polarizira se. Na zapadnom dijelu otoka bilježi se rast broja stanovnika i sve veći turistički promet za razliku od ostatka otoka. U središnjem dijelu otoka dolazi do pada broja stanovnika dok turistički promet bilježi sve bolje rezultate. U najgoroj situaciji nalazi se istočna strana otoka, područje Sućurja.

Analizom gospodarske strukture cijelog otoka nije utvrđena značajnija promjena u sektorima zapošljavanja s obzirom na popis 1991. godine. Tercijarni sektor, s turizmom kao najznačajnijom gospodarskom aktivnosti, obuhvaća 50 % aktivnog stanovništva. Dolazi do porasta u kvartarnom sektoru zbog mogućnosti stalnog zaposlenja koju taj sektor pruža. Uz tu promjenu, bilježi se blago povećavanje zaposlenog stanovništva u primarnom kao posljedica razvoja selektivnih oblika turizma, točnije ruralnog turizma. Rast u primarnom i kvartarnom sektoru uzrokuje sezonalnost hvarskog turizma zbog nestalnog osobnog dohotka (sl. 18).

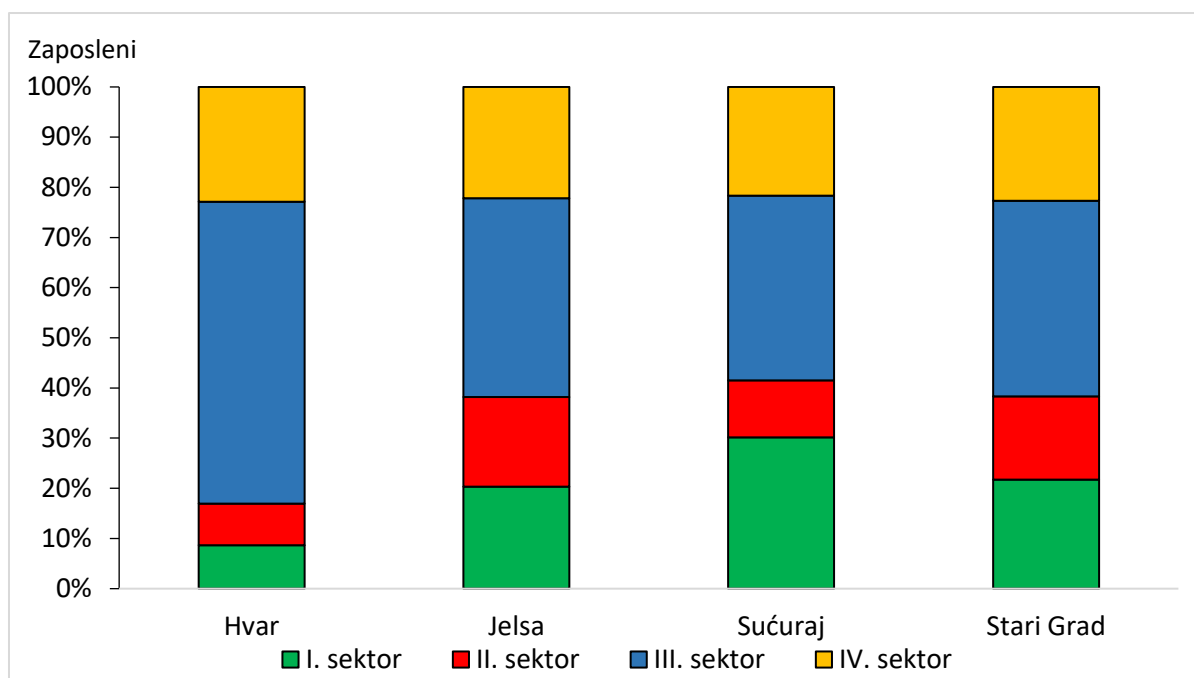

Sl. 18. Gospodarska struktura otoka Hvara 2001. – 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001., Državni zavod za statistiku i Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., Državni zavod za statistiku

Usporedbom razvoja pojedinih naselja u 21. stoljeću dolazi se do uvida u premoć grada Hvara nad cijelim otokom. Jaki razvoj turizma osnažio je grad Hvar. Prema indeksu razvijenosti jedinica lokalnih samouprava iz 2013. godine, grad Hvar najrazvijenija je jedinica lokalne samouprave te njen indeks razvijenosti iznosi 122 % s obzirom na prosjek Republike Hrvatske. Ekonomski razvoj vodi do ogromnog razvoja Hvara koji je 2013. godine bio 33. najrazvijenija jedinica lokalne samouprave. Uz Hvar, Stari Grad jedina je jedinica lokalne samouprave na otoku čiji je indeks razvijenosti veći od prosjeka Republike Hrvatske. Indeks razvijenosti Starog Grada iznosi 102 % te je neprimjetno veći od prosjeka države. Jelsa i Sućuraj bilježe manji indeks razvijenosti zbog udaljenosti od turističkih tokova i manja turistička ulaganja tijekom druge polovice 20. stoljeća. Jelsin indeks razvijenosti iznosi 98 %, dok Sućuraj ima indeks razvijenosti 93 % (Strategija razvoja grada Hvara, 2015). Indeks razvijenosti jedinica lokalne samouprave 2016. godine dokazuje ekonomski rast vezan uz razvoj turizma na otoku. Gradu Hvaru indeks razvijenosti raste na 111,7 % s obzirom na 2013. godinu, dok Jelsa i Stari Grad bilježe porast indeksa razvijenosti na 105 %. Zbog prometne izoliranosti i udaljenosti od glavnih turističkih tokova, općina Sućuraj bilježi pad indeksa razvijenosti na 95 % (URL 3).

Osim indeksa razvijenosti, gospodarsko stanje u 21. stoljeću može se analizirati usporedbom gospodarske strukture stanovništva administrativnih područja otoka Hvara prema popisu iz 2011. godine. Na području otoka, grad Hvar ima najveći udio turizma, a najmanje udio poljoprivrede. Prema prethodnim podacima o razvijenosti, trenutna glavna ekonomska djelatnost je turizam. Jelsa i Stari Grad imaju identičnu gospodarsku strukturu stanovništva i mala je razlika u indeksu razvijenosti ta dva područja. Niži indeks razvijenosti na području Jelse veže se uz veći broj naselja u unutrašnjosti kao i manji turistički razvoj u 20. stoljeću. Sućuraj kao najmanje razvijeno područje na otoku ima najmanju udio zaposlenih u tercijarnom sektoru koji nije mnogo veći od udjela zaposlenih u primarnom sektoru. Prometna izolacija i udaljenost Sućurja od turističkih tokova u 20. stoljeća dovela je do prikazane strukture stanovništva, a kasnije do „titule“ najmanje razvijenog područja otoka Hvara (sl. 19).

Sl. 19. Gospodarska struktura administrativnih područja otoka Hvara 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva 2011. godine, Državni zavod za statistiku

Demografskom analizom posljednjeg popisa cijeli otok Hvar bilježi blagi pad broja stanovnika. Na razini administrativnih područja jedino Grad Hvar bilježi porast broja stanovnika, dok ostala područja bilježe pad broja stanovnika (Popis stanovništva 2011. godine, DZS). Na području Grada Hvara najveći rast ima samo naselje Hvar dok nekoliko manjih obalnih naselja bilježe revitalizaciju i povratak stanovništva uzrokovan pojavom selektivnih oblika turizma, a posebice pojavom ruralnog turizma. Od ostalih naselja na otoku, jedino Jelsa bilježi jedva primjetan rast broja stanovnika. Takav trend uzrokovan je unutarotočnim migracijama. Budući da cijelo administrativno područje bilježi pad broja stanovnika, a samo naselje Jelsa bilježi rast može se zaključiti da stanovništvo iz unutrašnjosti i okolice Jelse migrira u samo naselje. Migracije potiču bolji prihodi u turizmu nego u poljoprivredi koja predstavlja glavnu ekonomsku djelatnost unutrašnjosti otoka.

5.2. Budući razvoj otoka Hvara

Budući razvoj otoka Hvara temeljit će se na jačanju ekonomske situacije naselja kako bi to rezultiralo demografskom obnovom. Najbolji primjer jačanja lokalne ekonomije u svrhu demografske obnove je sam Grad Hvar. U prethodnom poglavlju ustanovljeno je da Grad Hvar bilježi demografski rast u odličnim ekonomskim uvjetima.

Unatoč bilježenju pozitivnog trenda kretanja broja stanovnika, budući razvoj Grada Hvara temeljit će se na rebrandiranju turističkog imidža. Novi turistički imidž pokušat će privući kvalitetnije goste više platežne moći te produljiti trajanje turističke sezone. Potezi koji će omogućiti promjenu imidža su modernizacija turističke infrastrukture prema europskim standardima, uvođenje novih selektivnih oblika turizma koji se neće temeljiti isključivo na klimatskim uvjetima te gradnja novih turističkih kapaciteta i sadržaja u svrhu poboljšavanja turističke ponude (Strategija razvoja grada Hvara, 2015). Osim podizanja kvalitete lokalne turističke ponude, naglasak u budućem razvoju stavljen je na podizanju kvalitete života lokalnog stanovništva. Zadržavanje lokalnog stanovništva pozitivno utječe na očuvanje lokalnih običaja i tradicija i omogućava bolju demografsku osnovu za daljnji razvoj. Mnogi turistički projekti uključivat će lokalno stanovništvo te omogućiti korištenje turističkih sadržaja domicilnom stanovništvu (Prostorni plan uređenja Grada Hvara, 2016). Primjena takvog pristupa čuva povjerenje lokalnog stanovništva u lokalnu vlast te podupire lokalnu vlast na slične projekte.

Budući razvoj Jelse i Starog Grada temeljit će se isključivo na jačanju ekonomskih uvjeta. Stari Grad u svojim strateško-planskim dokumentima naglašava razvoj dva glavna pokretača gospodarstva, poljoprivredu i turizam. Ciljevi poljoprivrede Starog Grada razvoj su moderne tržišno orijentiranje poljoprivrede temeljene na tradicionalnim poljoprivrednim kulturama. Poticat će se razvoj maslinarstva i vinogradarstva. U vinogradarstvu poticat će se komasacija zemljišta, pogotovo zapuštenih vinograda kako bi se time izbjegla prenamjena bogatog poljoprivrednog zemljišta. U ekonomskom smislu, vinarstvo bi se trebalo razviti na modelu malih gospodarstva s tradicionalnom proizvodnjom u moderniziranim pogonima. Maslinarstvo Starog Grada, a i cijelog otoka Hvara već je poznato na međunarodnoj razini. Ta kvaliteta pokušat će se sačuvati uz modernizaciju prerađivačkih pogona. Važan cilj u razvoju poljoprivrede Starog Grada je promjena iz dopunske obiteljske djelatnosti u jaku ekonomski održivu granu gospodarstva. Uz poljoprivredu, velik naglasak stavljen je na razvoj turizma. Turizmu Staroga Grada potrebna je modernizacija turističke ponude. Modernizacija će se provoditi renovacijom turističke infrastrukture od većih smještajnih kapaciteta pa do revitalizacije okolnih naselja u svrhu razvoja selektivnih oblika turizma. Poticanje privatnog poduzetništva u turizmu jedan je od koraka prema postizanja novog turističkog imidža grada. Također je planirano poboljšavanje prometnog sustava u gradu i njegovoj okolini. Naglasak je na parkirnim kapacitetima i broju prihvatnih vezova u starogradskoj luci (Prostorni plan uređenja Grada Starog Grada, 2007).

U Jelsi budući razvoj temeljit će se na jačanju turističke ponude kao glavnog pokretača općinske ekonomije uz poljoprivredu i ribarstvo kao popratne ekonomske djelatnosti. Jelšanski turizam zahtjeva modernizaciju turističke infrastrukture u vidu novih ulaganja u renovaciju smještajnih kapaciteta te ulaganje u nautički turizam i njegovu infrastrukturu. Renovacija većih kapaciteta pokušat će se ostvariti javno-privatnim partnerstvima zbog troškova samih projekata, dok će se za manje projekte poticati malo privatno poduzetništvo smješteno u samoj općini Jelsa u svrhu jačanja lokalne ekonomije. Modernizacija turizma zahtijeva i novu turističku ponudu pa se tako planira razvoj selektivnih oblika turizma, a najveći naglasak stavljen je na ruralni turizam u okolini Jelse. Razvoj poljoprivrede temeljit će se na maslinarstvu, vinogradarstvu i ljekovitom bilju. Te poljoprivredne kulture razvijat će se konceptom ekološke poljoprivrede na malim gospodarstvima. Poljoprivredni proizvodi potaknut će razvoj prerađivačke industrije, te će se pokušati ostvariti veća suradnja između turizma i poljoprivrede većim plasmanom lokalnih poljoprivrednih proizvoda na turističko tržište (Strategija Općine Jelsa, 2015).

6. Zaključak

U posljednjem poglavlju rada osvrnut će se na postavljene hipoteze i njihovu održivost nakon analize historijsko–geografskog razvoja otoka Hvara.

Prva hipoteza dokazana je u cijelosti zbog izgleda samog kulturnog pejzaža ruralnog područja. Dugotrajna ratarska aktivnost na otoku izmijenila je dominantni tip vegetacije otoka. U početku antropogeni utjecaj ograničen je na agrarno najatraktivnija područja u kojima se odvijala autarkična poljoprivreda. Kasnijim razvojem Hvara u trgovačko središte, antropogeni utjecaj širi se na ostala područja otoka. Zbog duge dominacije poljoprivrede kao pokretača otočne ekonomije, velik broj poljoprivrednih područja obrađivan je sve do druge polovice 20. stoljeća. Razvojem turizma počinje ruralni egzodus te napuštena polja postaju pravi podsjetnik antropogenog utjecaja poljoprivrede na prostor. Najbolji primjer antropogenog utjecaja poljoprivrede na Hvaru je Starogradsko polje (*chora*) koji je stavljen pod UNESCO-ovu zaštitu.

Druga hipoteza je potvrđena u cijelosti. Od svih navedenih historijsko–geografskih faktora u uvodnom dijelu rada, prometni faktor najviše je utjecao na razvoj otoka. Razvojem trgovine na Hvaru pokrenut je ekonomski rast. Upravo u razdobljima bez trgovačke aktivnosti otok doživljava krizne situacije. Povoljni prometni položaj u Mletačkoj Republici pokrenuo je zlatno doba otoka Hvara koje je trajalo od 14. do kraja 16. stoljeća. Uz zlatno doba, parobrodske relacije sredinom 19. stoljeća dovele su turizam na otok. Turizam, koji je od sredine 20. stoljeća dominantna gospodarska aktivnost na otoku, pokrenut je kombinacijom prirodnih i prometnih faktora, to jest zbog povoljne klime i prometnog položaja.

Treća hipoteza potvrđena je djelomično. Na sustav naselja osim povijesnih faktora utjecali su prometni i prirodni faktori. Prevlast grada Hvara na otoku tijekom mletačke vladavine uzrokovan je povoljnijim položajem s obzirom na ostala naselja. Važan povijesni faktor koji je utjecao na sustav naselja je preseljenje biskupijskog središta iz Starog Grada u Hvar. Faktor koji je utjecao na sustav naselja u novijem dobu je prirodni faktor, točnije agrarna baza. Zbog odlične agrarne baze u okolici Jelse i Starog Grada značajna ulaganja u turističku infrastrukturu kasnila su nekoliko desetljeća. To je usporilo razvoj turizma i omogućilo Hvaru da postane glavno naselje na otoku.

Popis literature i izvora

- Barbir, J. 2014: Urbanistički razvoj Staroga Grada, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 12, 41–58
- Bezić-Bozanić, P. 1995: Popis stanovnika otoka Hvara 1673. godine u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.),
- Bognar, A. 1990: Geomorfološke i inženjersko-geomorfološke osobine otoka Hvara i ekološko vrednovanje reljefa, *Geografski glasnik* 52(1), 49–65
- Cvitančić, A. 1995: Klima, vegetacija i fauna otoka Hvara u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 9–25
- Čoralić, I. 1995: Otok Hvar u prošlosti u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 72. – 92.
- Duboković – Nadalini, N. 1995a: Postanak i razvitak naselja na otoku Hvaru u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 208–214
- Duboković – Nadalini, N. 1995b: Razvoj jelšanske luke u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 136–138
- Glamuzina, N., Fuerst-Bjeliš, B. 2015: *Historijska geografija Hrvatske*, Filozofski fakultet Split, Split
- Huljić, V. 1995: Razvitak zadrugarstva na otoku Hvaru u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 305–315
- Mamut, M., Cirjak B. R. 2017: Prirodno–geografske značajke otoka Hvara, *Naše more* 64(3), 81–91
- Marasović, T. 1995: Povijesno – graditeljsko naslijeđe otoka Hvara u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 181–198
- Mihovilović, M. 1995a: Pučanstvo otoka Hvara u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 215–229
- Mihovilović, M. 1995b: Kronološke zabilješke o otoku Hvaru u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 489–492
- Novak, G. 1955: *Prehistorijski Hvar*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Novak, G. 1960: *Hvar kroz stoljeća*, Narodni odbor općine Hvar, Hvar

- Novak, S. P. 2006: *Hvar: mjesta – ljudi – sudbine*, Matica Hrvatska, Zagreb
- Perčić, Š. 1995: Pregled razvitka gospodarstva otoka Hvara do 1941. godine u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 266–291
- Petrić, M. 1995: Turizam na otoku Hvaru u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 292-300
- Petrić, M., 2001: *Hvarski turistički spomenar*, Turistička zajednica grada Hvara, Hvar
- Rajčić, A. M., 2006: Urbanistički razvoj grada Hvara – pregled osnovnih faza, *Prostor* 31 (1), 88–103
- Šterc, S., Komušanac M., 2010: Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 123–142
- Tomasović, N. 2014: Eleusina – Lesina – Hvar, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 12, 59–84
- Vujnović, N. 2002: Prehistorijsko i antičko razdoblje na području naselja Sućuraj, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 11, 45–79
- Zaninović, M. 1995: Hvar od pretpovijesti do dolaska Hrvata u: *Otok Hvar* (ur. Mihovilović, M.), Matica Hrvatska, Zagreb, 139–165
- Izvori:
- Kokan, V. 1987: *Sunčani otok Hvar: turističko – informativna karta*, Turistički savez otoka Hvara, Hvar
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001. (<https://www.dzs.hr/>), 28. 5. 2018.
- Strategija razvoja grada Hvara, Ekonomski fakultet u Zagrebu, <http://www.hvar.hr/portal/wp-content/uploads/Strategija-razvoja-Grada-Hvara-do-2020..pdf>, 2015. (1. 6. 2018.)
- Strategija Općine Jelsa – Knjiga 1 – Strateška analiza, http://jelsa.hr/web/images/jelsa/dokumenti/2017/knjiga1_strateski_plan_eu.pdf, 2015. (2. 6. 2018.)
- Popis stanovništva i stanova 31.III.1971., Republički zavod za statistiku savezne republike Hrvatske, Zagreb, 1973.

Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstva 1991, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1994.

Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981., Republički zavod za statistiku savezne republike Hrvatske, Zagreb, 1986.

Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001., DZS, Zagreb, 2003.

Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., DZS, Zagreb, 2013.

Prostorni plan uređenja grada Hvara, izmjene i dopune, http://www.hvar.hr/portal/wp-content/uploads/ID-PPUG-Hvara_kolovoz-2016.pdf, 2016. (2. 6. 2018)

Prostorni plan uređenja Grada Starog Grada, www.stari-grad.hr/cms/content/clients/96/documents/22/2/2/4221.pdf, 2007. (2. 6. 2018.)

URL 1: Third Military Survey (1867. – 1887.) – Mapire – The Historical Map Portal, http://mapire.eu/en/map/hkf_75e/?layers=osm%2C8&bbox=1826911.858415462%2C5336484.570929455%2C1834249.8131308388%2C5339628.043717682, (30. 5. 2018)

URL 2: Informacijski sustav prostornog uređenja, <https://ispu.mgipu.hr/> (30. 5. 2018.)

URL 3: Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti prema novom modelu izračuna na lokalnoj razini (razdoblje 2014. – 2016.), https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti/Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20pokazatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20indeksa%20razvijenosti_jedinice%20lokalne%20samouprave.pdf (18. 9. 2018.)

Popis slika

Sl. 1. Administrativna podjela otoka Hvara.....	2
Sl. 2. Geološka osnova otoka Hvara.....	5
Sl. 3. Reljefne zone otoka Hvara.....	7
Sl. 4. Gradine i prapovijesni tragovi na otoku Hvaru.....	10
Sl. 5. Poznate lokacije villa rustica na otoku Hvaru.....	15
Sl. 6. Naselja po broju stanovnika na otoku Hvaru 1673. godine.....	28
Sl. 7. Hvar prije osmanlijskog napada 1571. godine.....	30
Sl. 8. Tlocrt grada Hvara 1678. godine, autor Vincenzo Coronelli.....	31
Sl. 9. Kretanje broja stanovnika administrativnih područja otoka Hvara od 1815. do 1900. godine.....	37
Sl. 10. Kretanje broja stanovnika glavnih naselja otoka Hvara od 1815. do 1900. godine.....	38
Sl. 11. Razvoj jelšanske luke u 19. stoljeću.....	40
Sl. 12. Gospodarska struktura stanovništva otoka Hvara 1971. – 1991. godine.....	46
Sl.13. Kretanje broja stanovnika administrativnih područja otoka Hvara od 1900. do 2001. godine.....	48
Sl. 14. Kretanje broja stanovnika glavnih naselja otoka Hvara od 1900. do 2001. godine.....	49
Sl. 15. Širenje formalnog naselja Hvara u 20. stoljeću.....	51
Sl. 16. Širenje formalnog naselja Starog Grada u 20. stoljeću.....	52
Sl. 17. Širenje formalnog naselja Jelše u 20. stoljeću.....	53
Sl. 18. Gospodarska struktura otoka Hvara 2001. – 2011. godine.....	54
Sl. 19. Gospodarska struktura administrativnih područja otoka Hvara 2011. godine.....	56

Popis priloga

Prilog 1: Pisana priprema za nastavni sat

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE		
Naziv i sjedište škole	Osnovna škola Hvar,	
Obrazovni program (zanimanje)	Osnovna škola	
Ime i prezime nastavnika	Marin Kovačević	
Datum izvođenja nastavnog sata		
Naziv nastavne jedinice	Promjene naselja Hvara uzrokovane suvremenim razvojem	
Razred	8. razred	
Tip sata	Terenska nastava	
Kompetencije	Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode
1. Geografska znanja i vještine	Objasniti prostornu i funkcionalnu transformaciju grada Hvara pod utjecajem turizma Opisati srednjovjekovne jezgre dalmatinskih gradova na primjeru Hvara Nabrojiti opasnosti razvijanja monokulture turizma	Navedi načine na koji se manifestira prostorna transformacija pod utjecajem turizma Navedi 3 primjera prostorne transformacije pod utjecajem turizma u gradu Hvaru Zbog čega su ulice starog dijela grada Hvara usko građene? Nabroji glavne opasnosti razvijanja monokulture turizma
2. Metodička kompetencija	Primijeniti odgovarajuće metode prikupljanja, obrade i interpretacije podataka u terenskom istraživanju Razvijati vještinu izrade tematske karte Razvijati vještinu analize fotografija	
3. Komunikacijska kompetencija	Provesti raspravu o utjecaju promjena u zavičaju na život učenika u naselju Hvar i na području otoka Hvara Komunicirati	
4. Socijalna kompetencija	Razumijeti procese koji utječu na zavičaj učenika Razvijati međuučeničku suradnju Razvijati osjećaj za rad u skupini	

	<p>Zadatak 3: Prostorna transformacija grada Hvara</p>	<p>Uz stare razglednice koje prikazuju promatrana područja tijekom 20. stoljeća, učitelj metodom razgovora vodi učenike do prostorne transformacije Hvara kao posljedicu turističkog razvoja.</p> <p>Učitelj postavlja dodatna pitanja da bi učenici došli do razumijevanja posljedica prostorne transformacije.</p> <p>Učitelj se s učenicima vraća natrag u školu.</p>	<p>Učenici pažljivo slušaju i promatraju dvoje učenika koji ispunjavaju zadatak pronalaska poljoprivrednih površina na topografskoj karti.</p> <p>Učenici odgovaraju na pitanja i povezuju posljedice i uzroke prostorne transformacije Hvara pod utjecajem turizma.</p>
<p>Završni dio sata</p>		<p>Nakon dolaska u razred, učitelj sažima rezultate terenskog rada na ploči.</p> <p>Metodom razgovora objašnjava stil gradnje starog dijela grada Hvara.</p> <p>Učitelj proziva učeničke skupine da izlože rezultate svojih kartiranja. Uz pomoć pitanja usmjerava učenike pri izlaganju rezultata.</p> <p>Učitelj pitanjima provjerava usvojenost i razumijevanje o temi prostorne transformacije uzrokovane turizmom.</p>	<p>Učenici prate i sudjeluju u razgovoru.</p> <p>Učenici izlažu rezultate svojih kartiranja. Prilikom izlaganja obuhvaćaju ukupni broj kartiranih objekata, broj kartiranih objekata u svakoj kategoriji te prostorni razmještaj kartiranih objekata. Uz pomoć učitelja izvode zaključke o poveznici između prostornog razmještaja i tipa kartiranog objekta.</p>

Plan školske ploče

Radni list: Promjene naselja Hvara pod utjecajem suvremenog razvoja

Zadatak 1: Kartiranje zidina grada Hvara

Na priloženoj karti pronađi dio grada opasan gradskim zidinama. Nakon pronalaska crvenom bojom na karti ucrtaj zidine. Razgledavanjem zadanog dijela grada promotri konfiguraciju i izgled ulica (širina ulica, visina kuća, stil gradnje).

Nakon promatranja zaključi zašto je najstariji dio grada Hvara građen u tom stilu.

Zadatak 2: Funkcionalna struktura centra Hvara

U ovom zadatku cilj je prikazati funkcionalnu strukturu centra grada Hvara.

U zadanom području potrebno je kartirati objekte vezane za turističke djelatnosti.

Žutim trokutom označi trgovine (ali među njima izostavi trgovine koje prodaju prehrambene proizvode poput pekara i trgovina mješovite robe). Plavim krugom označi ugostiteljske objekte i objekte brze prehrane. Crvenim kvadratom označi turističke i putne agencije.

U prostoru za legendu ucrtaj legendu koristeći prethodne simbole.

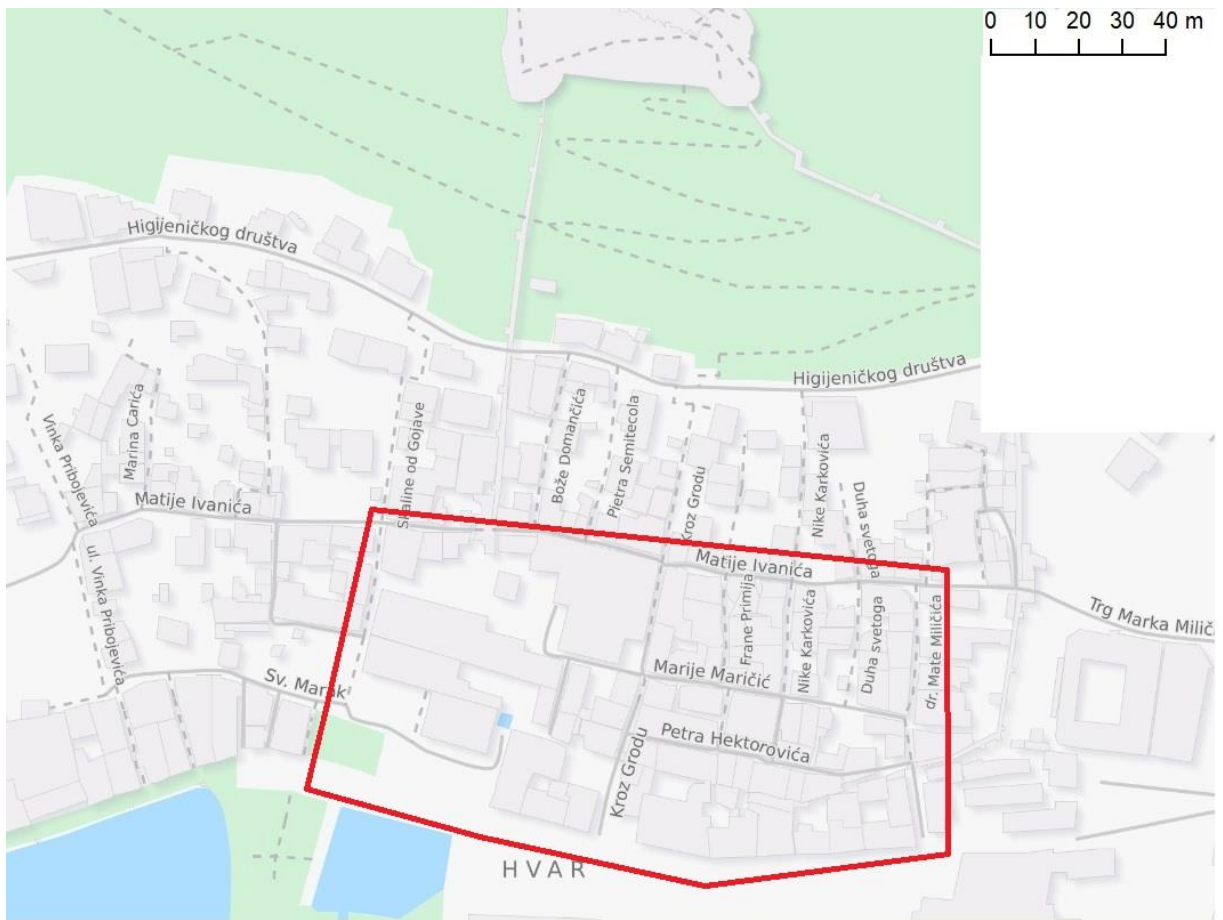
Karta za zadatak 1

Karte za zadatak 2:

1. grupa

2. grupa

3. grupa

Nastavne metode: metoda usmenog izlaganja, metoda razgovora, kartografska metoda, metoda demonstracije

Oblici rada: frontalni rad, samostalni rad, rad u skupinama

Nastavna sredstva i pomagala: razglednice grada Hvara, slijepe karte dijelova Hvara, bojice, kompas, topografska karta grada Hvara, radni listić

Popis literature i izvora za učitelja/nastavnika

Popis priloga (koji nisu upisani u nastavna sredstva i pomagala)